

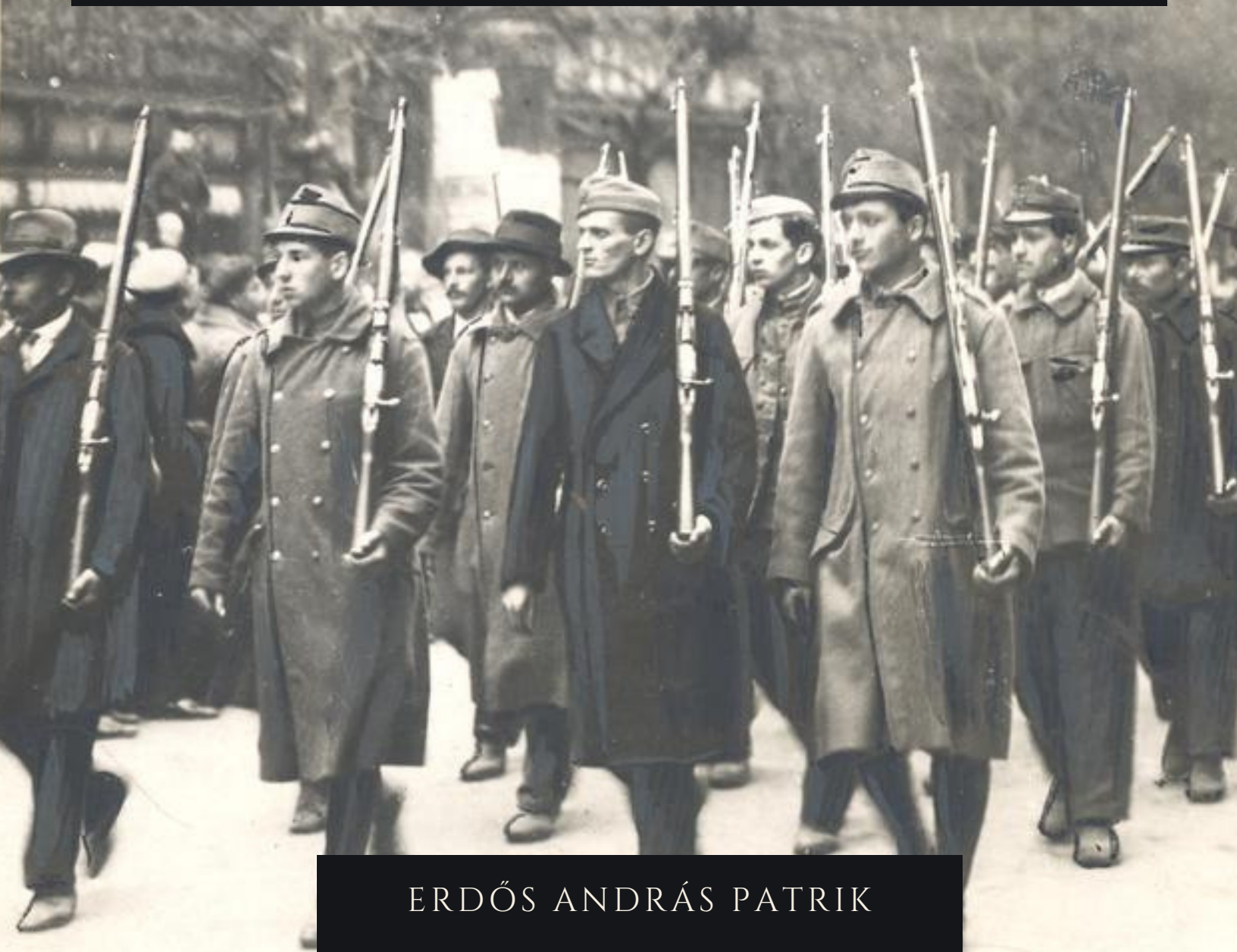
CLIO

MŰHELYTANULMÁNYOK

2019/3. SZÁM

"...NINCS MÁS VÁLASZTÁS, MINT KITARTANI
ÉS VÉGLEG LETÖRNI A KAPITALIZMUST..."

KISPEST VÁROSA ÉS A KISPESTI JÁRÁS
A PROLETÁRDIKTATÚRA ALATT

ERDŐS ANDRÁS PATRIK

Főszerkesztő:
Gellért Ádám

Szerkesztőbizottság:
Bödők Gergely
Fóris Ákos
Gellért Ádám

Felelős szerkesztő: Bödők Gergely

© Erdős András Patrik
© Clio Intézet, 2019

A jelen munka a 2019 áprilisában megrendezett XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Humán Tudományi Szekció *Két világháború közti magyar történelem I.* szekciójában második helyezést elért dolgozat átdolgozott és kibővített változata.

A kiadvány az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával jelenik meg.

Kiadó: Clio Intézet

Felelős kiadó:
Clio Intézet Nonprofit Kft.
1145 Budapest, Mexikói út 47/A. fszt. 2.

ISSN 2630-8967
<https://www.clioinstitute.hu/muhelytanulmanyok>

Borítókép: Budapest felfegyverzett munkásai felvonulnak az Andrássy úton, 1919. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény (021003).

CLIO INTÉZET
BUDAPEST

www.clioinstitute.hu
www.facebook.com/clioinstitute

TARTALOMJEGYZÉK

- 4 BEVEZETÉS
- 6 A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ELŐTT
- 9 KISPEST VÁROSÁNAK ÉS
JÁRÁSÁNAK IGAZGATÁSA
 - 10 *A tanácsrendszer*
 - 15 *A forradalmi töevényszékek*
- 17 POLITIKAI LOJALITÁS A JÁRÁSBAN
- 22 A LAKÁSHELYZET KISPESTEN
- 29 ÉLETVISZONYOK KISPESTEN ÉS
KÖRNYÉKÉN
- 34 A BUKÁS UTÁN
- 39 ÖSSZEGZÉS
- 41 FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS
IRODALOM

I. Bevezetés¹

A Magyarországi Tanácsköztársaság rövid fennállásának vizsgálata nem „slágertéma” a hazai történettudományban, az érdeklődés iránta csupán a mostani 100. évforduló kapcsán látszik élénkülni. Az időszak helytörténeti aspektusai még kevésbé kidomborítottak: bár viszonylag sok tanulmány született a XX. század második felének kerek évfordulóin, e munkák történettudományi objektivitása kétséges. A rendszerváltozás előtt az első magyar bolsevik államot nem lehetett érdemi kritikával illetni, és ez nem csak a terrorkülönítmények vagy a tanácskormány értékelésében volt tetten érhető, de a helyi igazgatás megítélésén is.

Tanulmányom célkitűzése, hogy bemutassam Kispest – ekkor még önálló – településének, illetve a rövid ideig létező kispesti járásnak a proletárdiktatúra alatti történetét. Kispest kiválasztását több szempont is indokoltá teszi. A témaválasztás mindenekelőtt azért praktikus, mert különlegesen sok irat őrződött meg mind a járás, mind a település részéről. Közel hiánytalanak mondható e néhány hónap helyi érdekltségű anyaga, ami egészen kivételes, hiszen tanácsköztársasági iratokban néhol a 90%-ot meghaladó mértékű pusztulás sem számít meghökkentőnek.

Nagy súllyal esett a latba az is, hogy egy sok szempontból kivételes térségről beszélhetünk: Kispest és szomszédsága vidék ugyan, de erősen iparosodott, munkástöbbségű terület, melyet ekkoriban már villamos köt a fővároshoz, s nagyobb települései az úgynevezett Nagy-Budapesthez, a fővárosi agglomerációhoz tartoznak. Végül az is hatott a témaválasztásra, hogy számos országos funkciókat betöltő bolsevik káder kötődött Kispesthez, így például Rákos Ferenc és Hikádé Aladár, a Budapesti Forradalmi Törvényszék elnöke és elnökhelyettese, továbbá Chlepkó Ede, a Vörös Őrség országos főkomisszára.

Kutatásaim alapjául a járási szervek és a kispesti helyi igazgatás iratai szolgáltak, amelyeknek feldolgozását a témával foglalkozó szakirodalmi munkákkal, forrásközlésekkel és a korabeli sajtóanyaggal egészítettem ki. Fő kérdésfelvetéseim a következők voltak: Kik és hogyan igazgatták a vidéket? Milyen hatást gyakorolt a főváros közvetlen szomszédsága Kispestre? Hogyan élte meg a helyi átlagember a proletárdiktatúrát és ennek intézkedéseit?

¹ Köszönettel tartozom konzulensemnek, Zeidler Miklósnak, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar habilitált egyetemi docensének, Vörös Boldizsárnak, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja tudományos főmunkatársának, valamint Bödők Gergelynek, a Clio Intézet társ-ügyvezetőjének a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségükért és tanácsaikért. A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja támogatásával készült.

Mennyire igaz, hogy a járás afféle „vörös fellegvár” volt, és milyen támogatottsággal működhetett a szovjethatalom?

Tanulmányomban a márciusi hatalomátvétel lokális előzményeinek ismertetése után részletesen bemutatom a helyi közigazgatást és a szovjetállam politikai jelenlétét. Ezt követően a lakások helyi államosítását veszem górcső alá, mint talán a legjobb eszközt a lakosság és a hatalom helyi viszonyának ábrázolására. A továbbiakban a gazdasági helyzetet, az ellátási nehézségeket és a földállamosításokat mutatom be, végül pedig a proletárdiktatúra bukását és utóöngéit ismertetem a helyi hatalom gyakorlói és támogatói ellen indított büntetőpereken keresztül.

A járás településeinek a korszakra vonatkozó helytörténeti irodalma eléggé csonka, ami az olyan közhelyé vált képzettársításokat, mint a „vörös Csepel”, ismerve meglepő is lehetne. Az ok valószínűleg a források igencsak szűkös voltában rejlik: Kispestet leszámítva a járás egyik településéről sem maradt fenn jelentősebb iratanyag.

Ennél fogva a legrészletesebb tanulmánynak Király Attila Kispestről szóló 1970-es munkája tekinthető, amely azonban szinte semmilyen kritikai minimummal nem él, és újdonságértékű adatközlései általában az igen kétes hitelességű szóbeli közléseken, illetve évtizedekkel később írt memoárokon alapulnak.² Némileg meglepő módon Pándy Tamás Marxfalváról (ekkoriban Soroksárpéteri, ma a főváros XVIII. kerületéhez tartozó Pestszentimre) írt 1989-es helytörténeti könyvecskéje mérhető még hozzá terjedelemben.³

A források szűkösségét mutatja, hogy Pándy majdnem kizárólag a Belügyi Népbiztosság és a kispesti járási szervek iratai (illetve memoárok) alapján tudta csak munkáját megírni. A járás más településeiről mindössze rövid, 8–15 oldalas tanulmányok születtek az 1960-as és 1970-es években. Élénk tanúságtétele az időszak feldolgozatlanságának (és megosztó voltának), hogy a legfrissebb csepeli helytörténeti szintézis teljesen átugorja a forradalmak korát, a világháborús haditermelésről egyből a trianoni békediktátumra váltva.⁴

Szeretném ennél fogva hangsúlyozni, hogy a járás minden egyes településének részletes bemutatása nem volt, nem is lehetett céлом, kutatásaim középpontjában Kispest és közvetlen felettes irányító szerve állt.

² Király, 1970.

³ Pándy, 1989.

⁴ Molnár, 2019.

II. A Tanácsköztársaság előtt

Az 1911-ben létrehozott kispesti járás a maga 23 930 kataszteri holdas (nem egész 138 négyzetkilométeres) területével messze a legkisebb járás volt nemcsak Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében, de országos szinten is. Mindössze hat település alkotta: Kispest, Erzsébetfalva, Pestszentlőrinc, Csepel, Dunaharaszti és Soroksár. Területe kicsinységét népsűrűsége kompenzálta: már az 1910-es népszámlálás 95 674 fős összlakosságot állapított meg, amely jóval meghaladta az országos átlagot. Ennek a lakosságnak elsősorban többsége, mintegy 73 000 fő élt az iparból. Dominánsan magyar etnikumú és katolikus felekezetű volt a járás, egyedül Soroksáron közelítette meg a németiség aránya a magyarságét. Kimagaslóan jó volt a műveltségi mutató, a járás népességének 72%-a tudott írni-olvasni.⁵ Mire az 1920-as népszámlálás adatai napvilágot láttak, kispesti járás már nem létezett (1922-ben a járási székhely rendezett tanácsú várossá válásával szűnt meg), ám a korábbi akkurátus adatgyűjtéseknek köszönhetően mégis van összehasonlítási alapunk. A járás területének népessége 45%-kal nőtt meg, messze a leginkább a vármegyén belül, ezzel majdnem elérte a 140 000 főt. A belső migrációnak köszönhető növekedés főleg az iparban jelentkezett, de megduplázódott a közszolgák száma is, ami a menekült tisztviselők igen nagy arányát mutatja.⁶ Kispest lakossága meghaladta az 50 000 főt, Erzsébetfalvát a 40 000 főt. Soroksár, Csepel, Pestszentlőrinc népessége 12–16 000 fő között váltakozik, a legkisebb Dunaharaszti pedig a 6000 főhöz közelít.⁷ A járás munkássága, amely meghatározó volt számarányát tekintve, Budapest közel eső kerületeinek üzemeiben dolgozott vagy az olyan helyi gyárakban, mint a kispesti HSCS mezőgazdasági gépgyár, illetve a csepeli Weiss Manfréd Művek. Utóbbiak a környező járásokból is jelentékeny munkaerőt tudtak felszívni (Csepel pl. Ráckeve térségéből). Minden együtt volt tehát ahhoz, hogy Kispesten és környékén jelentékeny szociáldemokrata, illetve forradalmi szocialista agitáció bontakozhasson ki már a forradalmi időszak előtt. Az élen Csepel járt ebben a szegmensben: már 1917–1918 fordulóján felbukkantak köreikben a Mosolygó Antal-féle szindikalisták által terjesztett röplapok, az 1918. januári sztrájkban pedig karhatalommal kellett megtörni a kitaratásukat. Állítólag már ekkor, országos szinten is az elsők között, munkástanácsot is alakítottak az üzemben.⁸ Az évben további sztrájkharcok indultak, amelyek Kispesten is éreztették hatásukat, a szervezésnél a Lipták-gyárban Chlepkó Ede vasesztergályos és Hikádé Aladár

⁵ Csicsay–Göndics–Kende–Koltai–Lakatos, 1969: 450–451. Az 1910. évi népszámlálás, 1912: 194–195.

⁶ Csicsay–Göndics–Kende–Koltai–Lakatos, 1969: 450–451.

⁷ Az 1920. évi népszámlálás, 1923: 94, 98.

⁸ Vigh, 1979: 18–19; Hajdu, 1958: 14–15.

villanyszerelő, ekkor szociáldemokrata pártmunkások is közreműködtek.

Október 31-e a járást is – mint szinte az egész országot ezekben a pillanatokban⁹ – a forradalmi változás szükségességének hangulatában érte. Mindenhol megalakulóban voltak a nemzeti tanácsok, de többnyire helyén maradt a régi közigazgatás is. Nem sok nyoma van a térségben azoknak a parasztfelkelésekre jellemző erőszakos jeleneteknek, melyek során a községi notabilitásokat elkergetik vagy bántalmazzák. Az éhséglázadás forradalmi anarchiája sem jelentkezett.¹⁰ A hatalom ugyanakkor néhány községben részben vagy egészben kicsúszott a régi közigazgatás kezéből. Soroksáron november elején munkástanács szerveződött, amely elragadta a vezetést a helyi nemzeti tanácstól.¹¹ Csepelen a Weiss Manfréd Művek munkástanácsa szintén a kezdetektől magának vindikálta az irányítás jogát, és 1919 januárjában el is üldözte az igazgatókat és a tulajdonost, megszerezve ezzel a gyárat.¹² Ugyanakkor, amennyire a járási iratokból kitűnik, hivatalában maradt a községi vezetők egy része. Megmaradt a helyi nemzeti tanács is, amely azzal a nem mindennapi rendelkezésével tűnt ki, hogy bérpótlékot ítél meg a plébánosnak hittanórái után.¹³

Hivatalában maradt Némethy Jenő járási főszolgabíró is, mi több, a vármegyei közalkalmazottak tanácsának alapító tagja lett.¹⁴ Kispesztén a nemzeti néptanács nevet viselő spontán grémium a szociáldemokrata párt erős befolyása alá került, tevékenysége azonban nem a „régvi világ” eltörlésére irányult: a községi képviselőtestület és elöljáróság a helyén maradt, az együttműködés pedig a közgyűlés beszámolója szerint rendkívül harmonikus volt. A néptanácsot december 23-án gyakorlatilag kooptálták a képviselő-testületbe, így minden szempontból legitimálva működését. Nem érdemtelen megemlíteni, hogy a néptanácsot ekkor a KMP-alapító, sőt KB-tag Chlepkó vezette, s a tanács tagja volt a fiatal jogász, Rákos Ferenc is.¹⁵ A Hajdu Tibor által felállított három kategória mellett jelen volt tehát egy negyedik forma is, minden bizonnyal a helyzetből kihozható legideálisabb: forradalmárok és közszolgák konfrontációt minimumra szorító együttműködése.¹⁶ A súlyosbodó ellátási nehézségek és a fejét már az újévben felütő politikai válság azonban egyre turbulensebb irányba vitték az ügyeket. A korábban is erős agitáció folytatódott, a helyi szinten a háború

⁹ Hatos, 2018: 136–139.

¹⁰ Vigh, 1979: 22–23; Hatos, 2018: 175–177.

¹¹ Vigh, 1979: 30.

¹² Hajdu, 1958: 103.

¹³ Hatos, 2018: 179.

¹⁴ Csicsay–Göndics–Kende–Koltai–Lakatos, 1969: 55.

¹⁵ Uo. 95–96.

¹⁶ Hajdu, 1958: 118–119. Hajdu informatív, de igencsak elfogult munkájában három kategóriát állít fel: az „urak” és polgári elemek vezette, a szegényparasztság vezette, valamint a minden paraszti réteget képviselő nemzeti tanácsokat. Eltekintve attól a kitételől, hogy ebben a járásban specifikusan a munkásoké a főszerep, erősen teleologikus az általa felfestett kép, mert – egyik esetben sem – sem tud együttműködést elképzelni a volt közalkalmazottakkal.

előtt is ismert szociáldemokrata pártember, Öcsi Gyula például a cipésmunkásoknak tartott beszédet Kispesten, állítólag teljes sikerrel.¹⁷ A munkások körében folytatott agitációt azonban hamarosan felváltotta a „balról előző” KMP-vel folytatott küzdelem. A járásban kampány indult „a kommunisták pártbontó törekvései” ellen, a HSCS gyárat például maguk mellé állították a szociáldemokraták.¹⁸ Véget ért a kommunista szimpatizáns delegátusok megtűrése a kispesti néptanácsban: „az álrühások” ellen a Népszava szerint 6–8000 fős tömeggyűlést tartottak január 19-én. A szónokok Domschitz Ferenc és Frank Ferenc helyi pártvezetők voltak, illetve Garbai Sándor, a későbbi kormányzótanácsi elnök. A gyűlés közfelkiáltással húsz munkás-delegáltat választott a néptanácsba – a két szónok mellett Tóth Nándor és Gergely János kerültek be, mint később szerepet játszó helyi potentátok.¹⁹ Ekkorra már a szervezeti elkülönülés is lezajlott: a kispesti KMP-alapszervezetet kilencfős vezetőséggel hozták létre, közülük a Chlepkó – Rákos – Hikádé triász mellett Patus József és Németh Károly géplakatos játszottak a továbbiakban kisebb szerepet.²⁰

Az ellentét máshol is látványossá vált. A legdrasztikusabbá Erzsébetfalván fajult, ahol február 14-én állítólag a kommunista pártgyűlésre támadt a helyi MSZDP.²¹ Csepel, ha hihetünk a forrásoknak, erősen ingadozott: februárban még saját népgyűlésén szégyenítették meg a bolsevik pártot (és a későbbi népbiztos Vántus Károlyt), márciusban azonban a csepeli Vörös Gárda már a proletárdiktatúra kikiáltásáért tüntetett.²² A kettősséget mutatja a helyi Proletár című lap is: eleinte elítélte a kommunista különutasságot, de közben a kezdetektől kommunista programot hirdetett és vallott.²³ A februári szociáldemokrata pártkongresszus küldötteiből is kihallatszott a kétely, így például a kispesti küldött nem támogatta a kommunisták kizárását a szakszervezetekből.²⁴ Miközben azonban március végéhez közeledve egyre többet „fecsegett a felszín” a szocialista irányzatok harcáról, a mélyben a békülést és a közös hatalomátvételt készítették elő a radikálisabb szociáldemokraták és a nagyjából ekkor bebörtönzött KMP-vezetés. A március 23-ra az Országházhoz tervezett kommunista tömegdemonstrációra már szükség sem volt – addigra kormányra került a négy hónappal korábban még nem létező bolsevik párt.²⁵

¹⁷ *Népszava* 1919. január 3., 9.

¹⁸ *Népszava* 1919. január 15., 6.

¹⁹ *A szervezet és a párt egységének megbontói ellen* 7.; Hajdu, 1958: 94. Hajdu Tibor szerint Kispest annak a példája, hogy szociáldemokraták és kommunisták tudtak együtt „küzdeni” ezekben a hetekben is, ám ez téves koncepció, ennek ellentétére mutat minden ismert adat.

²⁰ Csicsay–Göndics–Kende–Koltai–Lakatos, 1969: 124.

²¹ Vigh, 1979: 43.

²² A bolsevikiek kudarca Csepelen 6; Hajdu, 1958: 54, 143.

²³ *Proletár* 1919. január 4.

²⁴ *Népszava* 1919. február 16., 7.

²⁵ Hatos, 2018: 409–411.; Hajdu, 1958: 143.

III. Kispest városának és járásának igazgatása

A dualizmus korában a járás nem rendelkezett önkormányzatisággal, hanem a vármegyei igazgatás egy kisebb területi szintjét jelentette, amit praktikus jellege miatt adaptáltak a kora újkori államszervezetből. Vezetője, a főszolgabíró nem tartozott a törvényhatóság központi tisztviselői karához, hanem úgynevezett kültisztviselő volt, saját járási szintű apparátussal. A főszolgabíró vármegyei közgyűlés által választott tisztség volt, apparátusát azonban nem választották, hanem tagjai főispáni kinevezés útján nyerték el tisztségüket. Közvetlen felettese a vármegye alispánja volt.²⁶ Az 1886. évi XXII. törvény rendelkezései alapján meglehetősen kiterjedt befolyással bírtak a nagyközségekre (ebben a közigazgatási státuszban volt a járás minden települése ekkor): bírónak, jegyzőnek és orvosnak csak őáltala jelölt személyt lehetett megválasztani a településeken.²⁷ A községi tisztviselők irányába tartoztak ügyviteli és vagyonkezelési beszámolóikért felelősséggel. Hatásköre magában foglalta az elsőfokú anyakönyvi hatóság, az elsőfokú iparhatóság feladatait, széles belügyi jogosítványokkal rendelkezett az idegenrendészettől az építésügyig, a színelőadások, és mozik engedélyeztetése éppúgy hozzátartozott jogosítványaihoz, mint a politikai demonstrációké. Ellenőrzési joggal bírt az ipartelepek fölött és felügyelte a sorozást. Kihágási bíráskodást folytatott, de ezen túl földhatárvitákban és cseléd-gazda ügyekben is eljárta. Funkciói tehát rendkívül sokban befolyásolhatták a falvak életét.²⁸ Segítségére szolgabírók voltak (Kispest esetében hárman), illetve járási orvos, állatorvos és számvevő, valamint irodai személyzet.²⁹

A nagyközségek 20–40 fős képviselő-testülettel (amelyeknek fele a virilizmus alapján nyerte el tisztségét) működtek, előljáróságuk pedig a végrehajtó szerepét látta el. Jogkörük a főszolgabíróénál szűkebb volt, legfontosabb feladataik közé az adóügyek kezelése, esetleges pótdadók kivetése tartozott, illetve a feldolgozott iratanyag alapján az árvaügyek, a nagyközség gyámsági jogköre foglaltak el jelentős szerepet. A szűk előljáróság a törvény betűje szerint kilenc emberből állt (bíró, helyettes bíró, főjegyző, orvos, négy esküdt),³⁰ ám ennyi ember több tízezres kvázi-városok igazgatására már elégtelennek bizonyult. Nem meglepő tehát, hogy a háború alatti Erzsébetfalván 14 főből állt az előljáróság, Kispesten pedig több mint 20 fő alkotta.³¹

²⁶ Képes, 2013: 173–174.

²⁷ Sarlós, 1976: 167.

²⁸ Vörös, 1956: 42–49.

²⁹ Magyarország tiszti cím- és névtára 37., 1918: 97.

³⁰ Sarlós, 1976: 104–105.

³¹ *Budapesti Cím-és Lakásjegyzék* 27., d.n.: 2618, 2631. Természetesen a végrehajtók és díjnokok a fenti

A népköztársasági kormányok, érzékelve az egységes igazgatás szétzilálódását, megpróbálták előbb kontrollálni, később újraszabályozni a változó összetételű, hatáskörű és hatékonyságú nemzeti tanácsokat. Végül – mintegy feladva a küzdelmet – a választójogi törvénnyel együtt próbálták az alsó szintű közigazgatást újraszabályoztatni, elsősorban a virilizmus eltörlésével. Az április 13-ára kitűzött választásokat azonban a bolsevik hatalomátvétel miatt már nem sikerült megtartani.³²

1. A tanácsrendszer

Látható, hogy a kisésti járásban is kaotikusan alakultak a viszonyok, a régi közigazgatás képviselőit háttérbe szorították, vagy legalábbis kompromisszumos döntésekre kényszerítették. Tömeges leváltásukra a kommunista uralom kezdetéig nem került sor, akkor viszont gyorsan megváltozott a helyzet. Kispest járása a börtönből frissen szabadult KMP-vezető, a „pártegyesítésben” is részt vevő Chlepkó Ede kezébe került, aki lendületesen nekilátott tágabb pátriája bolsevizálásának.³³ Rögtön, ahogy a hatalomátvétel utáni napokban „járás népbiztos” minőségben megbízást kapott a Kormányzótanácstól a helyi hatalom ellátására, körüzenetben hívta fel a járás településeit arra, hogy delegáljanak 2–2 főt saját munkástanácsaikból az újonnan létrejövő járási munkástanácsba.³⁴ Pár nappal később felmentette állásából Némethyt, Ádám György szolgabíró és Zagorecz József járási számvevőt.³⁵ Munkájában két helyettes állt rendelkezésre: Podmaniczky György korábbi szolgabíró,³⁶ illetve Heiser Károly, aki munkástársa és agitátortársa volt Chlepkónak a Lipták-gyárban, és a kisésti néptanácsban is vállalt szerepet.³⁷ Chlepkó más elvbarátairól is gondoskodott: Patus egy lakáshivatali pozíciót kaphatott mellette.³⁸

Kispest esetében viszonylag jól tetten érhető az „egyesülés” előtti pártrendszer elkülönülése. A volt KMP tagjai (nyilván attól sem függetlenül, hogy alapítókról, illetve a Központi Bizottság tagjairól van szó) országos pozícióba vagy legalább a járáshoz kerültek, a helyi MSZDP-tagok pedig Kispesten maradtak a nagyközség irányítására.³⁹ Mennie kellett

számokban nincsenek benne.

³² Csizmadia, 1976: 315.

³³ Petrák, 1983: 94.

³⁴ BFL, XVI.41. 1/1919.

³⁵ BFL, XVI.41. 195/1919.

³⁶ BFL, XVI.41. 286/1919.

³⁷ Hikádé–Polák, 1968: 167.

³⁸ BFL, XVI.41. 847/1919. Ez az egyetlen irat, ami járási szintű lakásügy-intézésre utal, valószínű, hogy tévesen iderendezett iratról van szó. Ezt alátámasztja (ahogy az a következő fejezetből is kiderül), hogy a járás nem volt a lakáskérdésbe belevonva. Ebben az esetben nem tudni, milyen hivatali pozíciót töltött be ekkor Patus a járásnál.

³⁹ Több utalás van arra Király Attila tanulmányában, hogy Frank Ferenc és Tóth Nándor márciusban átléptek

Halász Antal főbírónak és helyettesének, Orichel Györgynek, valamint Brandtner Pál főjegyzőnek is. Még Somogyi Géza közgyámnak sem volt maradása, helyette egy ismeretlen ember vette át az árvaszéki ügyeket.⁴⁰ Az új előljárásság ideiglenes jelleggel feltehetően Gergely János községi biztos, Öcsi Gyula közigazgatási megbízott és Domschitz Ferenc főjegyző vezetésével működött a tanácsválasztásokig.⁴¹ Nem mindenhol volt a változás hasonlóan drasztikus: Csepelen egy mozgalmi múlt nélküli postatiszt, Jalkóczy Ignác lett a tanácselnök, és megtarthatta állását „tanácselőadó” címen Szauter József főjegyző is – igaz, politikai megbízottat állítottak mellé.⁴² Dunaharaszton viszont spontán csődület kergette szét március 21-én a képviselő-testületet.⁴³

Először a XXVII. Forradalmi Kormányzótanácsi (a továbbiakban: FKT) rendelet szabályozta a helyi tanácsok feladatait, ezek a rendelkezések azonban főként a karhatalom megerősítésére, az esetleges ellenforradalom elfojtására és az élelmiszerkészletek felmérésére szorítkoztak. A tisztviselők elüldözését szentesítették a „politikai megbízhatóság” hangsúlyozásával.⁴⁴ Bár hivatalosan később jelent meg, mégis a XXVI. számot viselte a tanácsválasztásokról szóló FKT rendelet, amely keretbe foglalta a választások szempontjait és a tanácsrendszer összetételét. Előírta továbbá, hogy 25 000 főnél nagyobb lakosú települések automatikusan várossá avanszálnak – ez Kispestet és Erzsébetfalvát érintette a járásban. A falu maximum 50, a város maximum 300 fős tanácsot választhatott, erre irányultak maguk a választások. Innentől delegálás zajlott: a munkástanács saját kebeléből intézőbizottságot/direktóriumot alakított, a falusi legfeljebb 5, a városi legfeljebb 20 főből állhatott. A városok a járásban is képviseltethették magukat (maximum felerészben), illetve velük együtt választottak vármegyei tanácsot. A legalsó szinttől kezdve tehát a közvetett választás elve érvényesült.⁴⁵

Nagyon változó országosan, hogy milyen volt a részvétel aránya a választójogot kitágító, de a választás lehetőségét ténylegesen annulláló egypárti választásokon. Romsics Ignácnak a konkrét megmaradt adatokat feldolgozó tanulmánya szerint Erzsébetfalván több mint 19 000 fő, a teljes lakosság 47,1%-a szavazott. A meglévő adatokat tekintve ez messze

a kommunista pártba, vagy legalábbis oda tartozónak tekintették magukat. Ezek azonban szóbeli közléseken alapuló információk, ráadásul a szerző szerint is lényegében bizonyíthatatlanok, hiszen a munkáspártok helyi fúziójáról semmiféle iratanyag nem maradt ránk. A legutolsó hitelesnek tekinthető információk szerint mindketten a szociáldemokrata párthoz tartoztak. Király, 1970: 90, 97.

⁴⁰ Szabó, 1999: 209–211. Az új közgyám aláírása mindenhol teljesen olvashatatlan, a leginkább kivehető a „Kreszl” névalak, de ilyen vezetéknevű embernek nem találni nyomát a forrásokban.

⁴¹ BFL, XVI. 43. 4558/1919., 4651/1919., 4905/1919. Csak ő hármukról adatolható, hogy valamiféle tisztséget viseltek a hatalomátvétel és a választások között eltelt két és fél hétben.

⁴² BFL, XVI.41. 1275/1919.

⁴³ Vigh, 1979: 58.

⁴⁴ *Vörös Újság* 1919. április 1., 3.

⁴⁵ *Tanácsköztársaság [Budapesti Közlöny]* 1919. április 3., 1–2.

a legnagyobb arányt mutatja a vármegyében.⁴⁶ Kispestről a sajtó révén fennmaradt egy 50%-os, 23 000 szavazós adat, melyet átvett a Kádár-kori történetírás – hitelessége azonban több szempontból is kétséges.⁴⁷ Kispest lakossága egy július 21-i keltezésű összeírás szerint 64 719 fő.⁴⁸ Mivel ez belső ügyviteli dokumentumban megmaradt adat, nem valószínű, hogy komoly túlzást tartalmazna. (A későbbiekben látni fogjuk, hogy más esetben ez nem zárható ki.) Amennyiben ezt a számot hitelesnek fogadjuk el, láthatjuk, hogy a 23 000 szavazó nem 50, hanem mindössze 35%-os lakosságarányt ad.

Kispest tanácsirataiban fennmaradtak fel nem használt szavazólapok, amelyekből lehet tudni, kik lettek a munkástanács tagjai. 123 fő neve szerepel a lapon, 118 férfi és 5 nő. Két személy eredetileg csak vezetéknevvel („Hódosi”, „Pokornyí”) szerepelt.⁴⁹ Érdekes, hogy egy házaspár mindkét tagja (Vörös Albert és Albertné) szerepel a listán. A már ismert nevek (Hikádé [Hikádi formában], Chlepkó, Öcsi, Frank, Gergely, Tóth, Domschitz, Németh) egytől egyig szerepelnek, nemkülönben a pénzügyi népbiztos, Varga Jenő, s számos olyan személy is, akik később a járási birtokrendező bizottság vagy a forradalmi törvényszék megalakításában vállaltak szerepet. Olyan nevekkkel is találkozhatunk a szavazólapon, aki a régi közigazgatást erősítették korábban, Bottlik Mihály adóügyi jegyzőével és Kozsla András községi pénztárosával.⁵⁰ A Népszava tudósítása szerint minden jelölt megválasztásra került a munkástanácsba.⁵¹

Chlepkó nem sokáig maradt a járás élén, mert április 18-án a Vörös Őrség Országos Főparancsnokságára nevezték ki politikai biztosnak. Patus feltehetően vele tartott új munkahelyére.⁵² Utóda az aradi származású kispesti nyomdamunkás, Domschitz Ferenc lett. Pontosan nem tudni, mikor történt meg a változás, a legkorábbi irat, amit Domschitz tanácselnökként jegyez, április 16-áról való.⁵³ Ő sem töltötte be azonban tovább a pozíciót

⁴⁶ Romsics, 1975: 223–226.

⁴⁷ *Népszava* 1919. április 12., 6; Hajdu, 1958: 172.

⁴⁸ BFL, XVI.43. 8948/1919.

⁴⁹ Király Attila egy pontosan meg nem jelölt levéltári forrásra hivatkozva közli a helyi munkástanács tagjainak névsorát. Az ő listája 118 nevet tartalmaz (amelyből 6 nő), és a számbeli eltérések mellett apróságokban is több ponton különbözik a szavazólapon találtaktól. Így például fény derül „Hódosi” és „Pokornyí” teljes nevére, viszont csonkulnak („Austernitz K.”) és romlanak („Klementín” Klementi helyett) benne más névalakok. A szavazólap adatait veszi alapul a kortárs pártsajtó is, ennél fogva minden okunk megvan azt a listát hiteles(ebb)nek elfogadni.

⁵⁰ BFL, XVI.43. 7206/1919.

⁵¹ *Népszava* 1919. április 12., 6. Elgondolkodtató, mire szolgált a szavazólap alján található 15 hely, ha az oda írt neveknek nem volt jelentősége. Talán lehetett súlyuk a direktórium megválasztásánál, de erről nincsen biztos információ. Érdekes magán a jelöltek számán is elidőzni, ha figyelembe vesszük, hogy elvileg 500 lakosonként lehetett egy jelöltet állítani. Ez alapján 61 500 és 62 000 fő között volt ekkor Kispest népessége. Bár aligha legitím ez a számítás, meglepően közel esik hiteles(ebb) adatokhoz az általa hozott eredmény.

⁵² Petrák, 1983: 94; Vadász, 1983: 8. Petrák munkásmozgalmi életrajza tévesen közli, hogy Chlepkó országos vörösőr-főparancsnok lett volna, ő politikai megbízott volt Vajda Zoltán főparancsnok mellett, még ha komisszárként valószínűleg legalább akkora hatalommal is bírt.

⁵³ BFL, XVI.41. 855/1919.

május 17-étől a Szocializált Gazdaságok Kerületi Megyei Központjában (a vármegye államosított birtokainak egyik főfelügyelőjeként) szolgálta tovább a proletárdiktatúrát.⁵⁴ A kispesti járást tőle a város párttitkára, a korábban a helyi direktóriumnál lévő Tóth Nándor famunkás „örökölte meg”, s ő már augusztusig meg is tartotta. Mire Tóth hivatalba lépett, a járás képzett tisztviselői közül sokan távoztak, így például Podmaniczky György és Beniczky Péter egykori szolgabírók. Podmaniczkyt Tóth feltehetően nem szerette volna visszavenni, mert hiába nyilatkozik róla pozitívan, más hivatalra próbálta inkább felterjeszteni.⁵⁵ Ennek ellenére egy június eleji segélyezés szerint mindketten a járás állományában vannak, bár könnyen lehet, hogy ez csak rendelkezési állományt jelentett, s szolgálataikra ténylegesen nem tartottak igényt. A járási orvost és irodavezetőt nem érintették a személyi ügyek viharai.⁵⁶ Visszavették viszont Zagoreczet; feltehetően a pénzügyi szakember hiányát megsínylette az igazgatás.⁵⁷

Kispeszt „erős emberei” Gergely, Öcsi és Frank voltak, mások nevével csak elvétve találkozhatunk a fontosabb helyi iratokban. Mindhárman munkás háttérűek voltak, Gergely nyomdai betűszedőként, Frank vasesztergályosként, Öcsi pedig asztalossegédként dolgozott korábban. Nehéz hozzájuk konkrét közigazgatási funkciót társítani, Gergely még csak-csak következetes magára nézve a „közigazgatási biztos” elnevezés használatában, a többiek azonban több (közigazgatási, gazdasági, politikai) pozícióban tüntetik fel magukat. Nem tudni, mennyire építhettek stabil apparátusra: a jegyzői karból – Brandtneren kívül – három főnek kellett még távoznia. Többen ugyanakkor a helyükön maradtak. Mindenesetre a nehézségeket talán hűen jelzi, hogy az őszirózsás forradalom népharagjában településéről elűzött felsődabasi jegyzőt, Szécsényi Bertalant is megkísérelték alkalmazni.⁵⁸ A munkanélkülivé vált jegyzők visszavételét ugyanakkor később sem forszírozták, ami komolyan felvetheti a kérdést, hogy hiúság vagy személyes ellentét állhatott-e a háttérben.⁵⁹ Annak ismeretében, hogy később egy kimondottan közigazgatási profilú jegyzőt is visszautasítanak, noha elődjét elcsapták, az sem elképzelhetetlen, hogy esetleg munkás-háttérű embereket akartak ezen pozíciókba betanítani.⁶⁰

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye (melynek hivatalos neve ekkor Pestvármegyére rövidült) április 26-án választott magának intézőbizottságot.⁶¹ A vármegye

⁵⁴ BFL, XVI.41. 1671/1919.

⁵⁵ BFL, XVI.41. 1672/1919.

⁵⁶ BFL, XVI.41. 2067/1919.

⁵⁷ BFL, XVI.41. 2096/1919.

⁵⁸ BFL, XVI.43. 5186/1919.

⁵⁹ BFL, XVI.41. 893/1919.

⁶⁰ BFL, XVI.41. 1672/1919; BFL, XVI.43. 5002/1919.

⁶¹ Ellentétben az alacsonyabb szintű tanácsokkal, az intézőbizottság itt nem egyezik meg a direktóriummal.

munkástanácsában 12 fővel képviseltette magát a kispesti járás, valamint 8-8 fővel Kispest és Erzsébetfalva városok. Közülük a 40 fős intézőbizottságban a járást az ismeretlen háterű Vargha H. József képviselte, Kispestet pedig Bors Imre, a MÁV gépgyár munkása, a Budapesti Forradalmi Törvényszék laikus bírójának reprezentálta.⁶² Erzsébetfalvát Buzelka József, a helyi direktórium tagja és Stark Péter famunkás képviselték.⁶³ A Tanácsok Országos Gyűlésének (a proletárdiktatúra parlamentjének) követőit is megszavazta a gyűlés, Domschitz Ferenc és Fried Jenő jutottak a járás területéről mandátumhoz. Érdekesség, hogy az ekkor járási tanácselnök Domschitzot Kispest városa delegálta. Megfigyelhető továbbá, hogy a települési direktóriumok elnökei semmilyen funkcióhoz nem jutottak, sőt, felük már a munkástanácsba sem került be.⁶⁴

Már a vármegyegyűlésen is tetten érhető Budapest gyámkodása a vármegye felett: a főváros igen nagy, 41 fős frakciót kapott a munkástanácsban és 10 hely illette meg őket az intézőbizottságban.⁶⁵ Májusban azután – a vármegye felmérése alapján – úgy határozott a budapesti munkástanács, hogy delegátusokat küld azokhoz a környékbéli tanácsokhoz, ahol „a munkás-paraszt szövetség ereje” megítélésük szerint erősítésre szorul. A kispesti járásba 3 főt delegáltak, amivel a járásbeliek viszonylag „olcsón megúszták” az ügyet, ám az nagy kérdés, hogy rájuk szükség volt-e egyáltalán.⁶⁶ Ennél a pár kiküldötnél sokkal komolyabb kézivezérlést jelentett a járási kormányzótanács biztosság intézménye. A tisztséget a XCVI. FKT rendelet hozta létre, a szemérmeskedő Kádár-kori értelmezés szerint „a proletariátus önkormányzatának megszilárdítására”,⁶⁷ valódi céljuk azonban elsősorban nem a rekvirálások és önkényeskedések visszaszorítása, hanem a vélt vagy valós ellenforradalmi mozgólódás bármi áron való letörése és a helyi tanácsok szoros felügyelete volt. Szó szerint a szovjetkormány meghosszabbított (és közel teljhatalmú) kezét jelentették működési területükön. A kispesti biztos kinevezésére feltehetően a súlyos ellátási problémák miatt lehetett szükség.

A tisztséget a KMP-alapító, korábban szociáldemokrata sztrájkvezér Szaton Rezső vasmunkás kapta, akinek, mint egykori kispesti munkásnak, helyismerete is volt a szűkebb térségben. Hogy a sokoldalú mozgalmár (egyebek között népjóléti népbiztoshelyettes és

Utóbbi, az ötfős szűk vezető testületet április 29-én választják majd meg. Csicsay–Göndics–Kende–Koltai–Lakatos, 1969: 287–291.

⁶² Bónis, 1959: 294.

⁶³ Tóth, 1970: 7.

⁶⁴ Csicsay–Göndics–Kende–Koltai–Lakatos, 1969: 274–279.

⁶⁵ Uo. 274–279. A delegátusok között olyan nevek bukkannak fel, mint az egyházi vagyon elkobzását vezető Faber Oszkár vagy a terrorkülönítmény-parancsnok Cserny József.

⁶⁶ Vigh, 1979: 83; *Vörös Újság* 1919. május 17., 8.

⁶⁷ Hajdu, 1958: 228–229.

dunántúli FKT-biztos is volt) mennyi időt tölthetett valójában „birodalmában”, nem tudni, joggal kételkedhetünk abban, hogy nem különösebben sokat. Tudjuk viszont a sajtó alapján, hogy június elején valóban hosszabb időre Kispesten tartózkodhatott, a városházán berendezett irodájában – még azt is tudjuk, hogy egy ilyen alkalommal ellopták a táskáját.⁶⁸ Visszaemlékezésén alapuló „hivatalos” pártéletrajza szerint sokat törődött Kispesttel, ahol éhségtüntetések elfojtásával és korrupciós tisztviselők eltávolításával foglalkozott. Az iratanyag ezen eseményekre nézve semmiféle bizonyítékkal nem szolgál.⁶⁹

2. A forradalmi törvényszékek

Megkerülhetetlen említést tenni a forradalmi törvényszékek helyi rendszeréről, annál is inkább, mert a járásbeli ítélkezés meglehetősen összetett képet mutat. Április 4-én jött létre az első kispesti forradalmi törvényszék, amelynek vezetője Hikádé és Chlepkó korábbi kispesti társa, a Teudloff–Dietrich gyárban agitáló Kajári István lett. Vádbiztosnak a vendéglős Klementi Oszkárt nevezték ki, az öt szavazóbíró javarészt munkásokból állt, de ott találjuk közöttük Beniczky Péter volt szolgabíró is.⁷⁰ Április végén – némileg zavaros körülmények között – új bírakat neveztek ki (Beniczkyt is leváltották), második vádbiztosnak pedig Németh Károly került a testületbe. Szavazóbírói kinevezést kapott a népbiztos Varga Jenő is – nem tudni, gyakorolta-e valaha.⁷¹ Vasmunkások és fegyvergyári dolgozók kerültek másutt is a járásban a törvényszékek élére, Erzsébetfalván a járásbírói jegyző segítette őket vádbiztosként.⁷² Polgári peres ügyekben tovább funkcionált az erzsébetfalvai járásbíró, a kisebb jelentőségű ügyeket (főleg a szabott árak drágításáról szólókat) pedig különböző szintű kihágási tanácsok vették át. Kispesten a munkástanács is rendelkezett saját kihágási bíraskodással.⁷⁴

Tervbe volt véve egy ún. családjogi bíróság felállítása is, mely nevével ellentétben nem korlátozódott a családi jogra: a polgári jog számos szegmensében, például a magántermészetű követelésekkel kapcsolatban is illetékes lett volna. Esküdtbírósként

⁶⁸ *Népszava* 1919. június 6., 6; Uo. június 12., 6.

⁶⁹ Hegedüs, 1980: 155. A szóban forgó asszonytüntetés ettől még éppenséggel megtörténhetett: számos demonstráció zajlott Kispesten, amelyeknek szintűgy semmi nyoma nincsen a corpusban.

⁷⁰ BFL, XVI.41. 438/1919.

⁷¹ BFL, XVI.43. 6042/1919., 6043/1919.

⁷² A járásban Kispesten kívül Erzsébetfalván, Csepelen és Dunaharaszttiban működött forradalmi törvényszék hosszabb-rövidebb ideig. Teljes személyzetüket felsorolja Fábrián, 1969: 90–91., 97.

⁷³ A forradalmi törvényszék viszont hamar megszűnt, s a helyiek ezt nagyon sérelmesnek találták, mert ezután Kispestre kellett járniuk feljelentést tenni. Tóth, 1970: 7. Megterhelte a két város viszonyát az is, hogy Kispest lényegében nem vett tudomást Erzsébetfalva városi státuszáról, s mindvégig a járás többi községéhez hasonlóan kezelte, hiába tiltakozott az erzsébeti direktórium. BFL, XVI.41. 2875/1919.

⁷⁴ BFL, XVI.43. 9588/1919.

képzelték el, ám vezetését is laikus személy, egészen pontosan a leninvárosi tanácselnök adta. A bíróság Kispeszen tervezett ülésezni, s az esküdtek is kispesti lakosok, nem egy esetben a munkástanács tagjai voltak. Nem tudni azonban, hogy jutott-e ideje valaha is ítélni.⁷⁵

A forradalmi törvényszékek tényleges működéséről egzakt képet adni a töredékes iratok miatt lehetetlen. A kihágási grémiumok megszervezése előtt ők tárgyalták az árdrágítási ügyeket és a hasonló kisebb volumenű cselekményeket. Ebből egy csokorra való fennmaradt a Népszavában, azt mutatva, az árdrágításért rendkívül súlyos pénzbüntetéseket (akár 30 000 koronást is) osztottak ki, egyébként a néhány száz koronás pénzbüntetés és néhány napos elzárás mondható általánosnak. Ezt megerősítik a Király Attila által idézett adatok is.⁷⁶ Politikai bűncselekmény feletti ítélezésre két konkrét példát ismerünk a járásban. Az egyik Sánta Elek soroksári végrehajtó esete, akit 10 év fegyházbüntetésre ítélték rémhírterjesztésért. A hírt a járás és Soroksár tanácsa megkönnyebbülten fogadta, hiszen így könnyen elmozdíthatták állásából a korrupciós vádakkal terhelt tisztviselőt.⁷⁷ A Vörös Újság részletesen beszámol Sánta sorsáról, miszerint Erzsébetfalván egy borbélynál azt a kijelentést tette: „a franciák bevonultak Budapestre és ott ismét a grófok az urak”. Kisvártatva a helyi törvényszék elé vitték őt, ahol el is ítélték.⁷⁸ A másik esetben egy közelebről ismeretlen magánhivatalnokot ítélték Kispeszen 5 év fegyházbüntetésre „a Tanácsköztársaság elleni ócsárló kijelentésért”.⁷⁹

⁷⁵ BFL, XVI.43. 8443/1919., 8647/1919.

⁷⁶ *Népszava* 1919. április 12., 8; Király, 1970: 94.

⁷⁷ BFL, XVI.41. 4018/1919.

⁷⁸ *Vörös Újság* 1919. május 13., 6. Rémhírterjesztésért tíz év fegyház.

⁷⁹ Király, 1970: 94.

IV. A politikai lojalitás a járásban

Elsőpró többségében munkások lakta térségről lévén szó, ahol ráadásul a magyarországi kommunista hatalom számos jelentős személyisége dolgozott/agitált, nem tévedünk nagyot, ha azt feltételezzük, a kispesti járásban alapvetően nem keltett komoly ellenérzéseket a bolsevik hatalomátvétel. A tanácsok igen gyorsan megszerveződtek, a lakosság pedig az ipari centrumokban lelkesen hallgatta az olyan vezetői szónoklatokat, mint Vágó Béla és Szántó Béla csepeli, vagy Rákos Ferenc kispesti beszédeit.⁸⁰ A helyi hivatalok voltak kötelesek gondoskodni az olyan látványos aktusokról, mint a tanácsháza felbogozása, illetve Kispest esetében a járási hivatalra is ügyelni kellett.⁸¹ Az alkalmazott munkások szakszervezeti tagságát már az első napoktól ellenőrizték a helyi tanácsok, hogy lehetőleg ne alkalmazzanak olyan munkást, aki nem szakszervezeti tag.⁸² Zenei-irodalmi ismeretterjesztő körök indultak, és megkezdődött a toborzás a Vörös Őrségbe. Kispestet kitüntetett figyelem övezte, Várnai Zseni költőnő és Fedák Sári, az ünnepeelt primadonna is meglátogatták a várost egy-egy ilyen alkalommal.⁸³ Erőn felül teljesített népszerűsítő intézkedésekben Erzsébetfalva is, ahol júliusban – ellentétben például Kispesttel – sikeresen indult meg a gyereknyaraltatási akció.⁸⁴

A hadseregbe is szép számmal csatlakoztak a helyi munkásságból, a kispesti gyárak önkéntesei adták a 2. munkásezred teljes állományát.⁸⁵ A csepeli vörösgárdistákat valóságos mítoszépítő propaganda övezte, ők voltak a vöröskatonák hirdetett ideáljai.⁸⁶ Más tekintetben is kitűnt Csepel: az olyan, a magánszféra szimbolikus szertartásaiban is a kommunizmushoz nyúló aktusok, mint a paptalan temetés, vagy a keresztelőt leváltani hivatott gyermekavatás alkalomadtán megjelentek a helyiek körében. (Azt már kimondottan politikai fogásnak is tekinthetjük, hogy Chlepkó állítólag nagyon szeretett ilyen gyermekavatásokat celebrálni.)⁸⁷

Nemcsak a hadseregbe toboroztak azonban, hanem az újrakeresztelt, Magyarországi Szocialista Párt névre hallgató egyesült (állam)pártba is.⁸⁸ Járásszerte pártkörök működtek, melyek az egykori MSZDP alapjain szerveződtek, feltehetően a tagság is erős fedést⁸⁹

⁸⁰ *Népszava* 1919. március 27., 5.

⁸¹ BFL, XVI.43. 5242/1919.

⁸² BFL, XVI.43. 5241/1919.

⁸³ *Vörös Újság* 1919. április 13., 6; Uo. április 16., 6.

⁸⁴ Sallay, 1972: 207.

⁸⁵ *Népszava* 1919. május 6., 6.

⁸⁶ *Vörös Újság* 1919. május 16., 4. A csepeli vörös ezrednél.

⁸⁷ Baksay, 1965a: 250.

⁸⁸ *Vörös Újság* 1919. április 7., 4.

⁸⁹ A pártok egyesülésével minden korábbi MSZDP és KMP-tag az egyesült párt tagja lett. A párt alapszervezetei a szociáldemokrata párt mintáját követték. Hajdu, 1958: 188–189.

mutatott velük. Kispesten (a frissen épített, akkor Állami Munkástelep névre hallgató Wekerle-teleppel együtt) hat, később hét pártkör működött, Erzsébetfalván hat, a többi, számottevően kisebb népességű településen egy-egy.⁹⁰ A pártüléseket iskolákban, mozikban, társaskörökben, illetve vendéglőkben tartották, rendszerint hetente. A bizalmiak⁹¹ általában kötelesek voltak részt venni rajtuk. A júniusi pártkongresszus után ismét újjászervezett állampártban (Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja) adminisztratív szempontból a csúcsra jutott Stark Péter, aki a párt országos jegyzője lett.⁹²

Miután a szakszervezeti tagság kéz a kézben járt a párttagsággal (és látható lesz a következő fejezetekben, mivel járt a szakszervezeti tagság), az egyesült párt létszáma sosem látott nagyságúra duzzadt, 1919 nyarán a másfél milliót közelítette.⁹³ Szerencsére azonban meg tudjuk becsülni, legalább Kispest tekintetében, hányan voltak aktív párttagok. Fennmaradt a községi iratanyagban bizonyos ügyszerű darabok hátuljára kék irónnal felvezetve, hogy melyik pártkörben hányan szavaztak.⁹⁴ Sajnos nem tudni, mi lehetett a téma, abból ítélve, hogy fontos volt – ha nem is hivatalosan – feljegyezni, talán a május 16-i választásról lehet szó, amikor a helyi pártszervezet új végrehajtó-bizottságát választották meg.⁹⁵ A szavazók száma 3263, amelyhez ha hozzáadjuk az egy pártkörre vetített átlagot (a VII. kerületi adathiány miatt), majdnem pontosan 3800-at kapunk. Lakosságarányosan ez nagyjából 5,8%-os arányt jelent, tehát, ha az adatok nem is túlpontosak, azt elmondhatjuk, hogy a mindennapi pártügyek és feltehetően ezzel együtt a pártközi előadások a kispestiek tizedét sem kötötték le.

Május elsejének a megünneplése viszont grandiózusra sikeredett. Csepel, Erzsébetfalva, Pestszentlőrinc és Kispest munkásai részt vettek a nagy budapesti felvonulásban az előre megtervezett útvonalon.⁹⁶ Hogy az előre beharangozott létszám teljesült-e, azt számszerűsített tudósítás hiányában nem tudni.⁹⁷ Mindenesetre a kispestiek

⁹⁰ *Vörös Újság* 1919. április 3., 8; Uo. április 23., 8.

⁹¹ A munkásság önszerveződéséből kialakuló bizalmi-rendszer (a panaszok meghallgatásával és átadásával megbízott, szakszervezeti kötődésű személyek hálózata) ekkorra inkább volt a szitokszó értelmében vett „házmesterek” gyűjtőhelye, mint jog- és érdeksérelmek közvetítő közege. A forradalmi hónapokban elterjedt a jelenlétük, s a Tanácsköztársaság idején – akarva-akaratlanul – a társadalom „kézbentartásának” eszközévé váltak. Akár háztulajdonról, akár magánvitáról, akár politikai ellenvéleményről volt szó, rengeteg feljelentést nyújtottak be a ház- utca- és munkahelyi bizalmik. Eredetéről: *Népszava* 1917. október 4., 1–2., A bizalmiférfi-rendszert...

⁹² Vigh, 1979: 99.

⁹³ Hajdu, 1958: 188–189.

⁹⁴ BFL, XVI.43. 5362/1919., 5367/1919., 5385/1919., 5420/1919., 5426/1919., 5440/1919. A VII. pártkörrel nem maradt meg adat.

⁹⁵ *Népszava* 1919. május 16., 11; Uo. május 18., 10. A bizottság csupa ismerős névből állt: az elnök Domschitz, helyettese Gergely, a titkár Tóth, a két jegyző pedig Öcsi és Kajári.

⁹⁶ *Vörös Újság* 1919. április 30., 2. A májusi ünnep programja.

⁹⁷ *Népszava* április 17., 7. Május 1: a főlsszabadulás ünnepe. Kispestről 20 000, Csepelről 15–20 000, Erzsébetfalváról 10 000 felvonulót vártak.

lelkesedéséről megemlékezett az országos sajtó, hiszen a Budapestre vonulóktól függetlenül is állítólag helyben 15 000 fős tömeg gyűlt össze a Kossuth Lajos térre meghallgatni a munkástanács-tagok beszédeit.⁹⁸ Soroksáron a Ráckevei-Dunához vonultak a helyiek, ahol a demonstráció a kapitalizmus szimbolikus eltemetésével zárult.⁹⁹ Népgyűlés volt Erzsébetfalván is, ahol a mámoros hangulatban a direktórium – állítólag Stark Péter tolmácsolásában – kikiáltotta a település nevének megváltoztatását Leninvárosra.¹⁰⁰ Május 9-én a névváltoztatás hivatalos lett, de a bukásig nem sikerült megszoknia senkinek – nemcsak a régi névvel keveredett rendszeresen, hanem még olyan torzók is napvilágot láttak belőle, mint a „Leninfalva” elnevezés.¹⁰¹

Néhány nappal a munkások ünnepe előtt magas rangú vendég járt Kispesten: Fiedler Rezső hadügyi népbiztos a Lipták-gyárban agitált. Június 1-jén pedig (egy május 29-i erzsébetfalvai beszéd után) maga Kun Béla, a kommün vezetője érkezett Kispestre. Míg a leninvárosi gyűlést a „soha nem látott nagyságú” jelzővel illette a Népszava, Kun (és az előtte szóló Rákosi Mátyás) kispesti megjelenését csak „jól látogatottnak” mondja, amiből kiérezhető a csalódottság. Nem meglepő a csekélyebb látogatottság, hiszen Kun már a jelen élelmiszerhiányos valóságába burkolta a világforradalmi pátoszt: „Ma persze még szenvednünk és nélkülöznünk kell. De mi nem is ígértünk Eldorádót máról holnapra. A forradalom vetése érik az egész világon. Emelkedjünk fel arra a tudatra, hogy itt nincs más választás, mint kitartani és végleg letörni a kapitalizmust”.¹⁰²

Soroksárpéteri lakosságát más foglalkoztatta. A Soroksárhoz tartozó külterületen megfogalmazódott az igény az önálló községi létre, s a június eleji napokban spontán népgyűlésen ezt ki is kiáltották, saját direktóriumot választottak, nevüket pedig Marxfalvára változtatták.¹⁰³ Bár ettől kezdődően a település valóban önállóan működött, s június végétől többé-kevésbé konzisztensen akként is említik a járási források, a településsé válási közigazgatási procedúra nem fejeződött be.¹⁰⁴ A kommün bukása után a járás elutasította az önállósodási igényt, egészen 1930-ig elodázva azt.¹⁰⁵

Ha Kun Bélához hasonló formátumú politikus nem is gyűlésezett már a járásban, a nagyobb városok pártnapjain még felbukkantak nevesebb előadók a fiatal agitátorok és nőmozgalmárok között. Kispestre Rákosi Ferenc, Leninvárosba Szakasits Árpád,

⁹⁸ *Népszava* 1919. május 4., 6. Május elseje a vidéken.

⁹⁹ Kovács, 1972: 107.

¹⁰⁰ Tóth, 1970: 7; BFL, XVI.41. 1651/1919.

¹⁰¹ *Vörös Újság* 1919. július 17.. 6.

¹⁰² *Népszava* 1919. április 29., 11; Uo. május 31., 10; Uo. június 3., 11.

¹⁰³ *Népszava* 1919. június 3., 11.

¹⁰⁴ Pándy, 1989: 48–51.

¹⁰⁵ Kovacsics, 2000: 45, 287.

Pestszentlőrincre Saly Endre (a Népszava felelős szerkesztője) látogattak. A fiatal mozgalmárok között pedig megtaláljuk az ekkor húszéves Sinkó Ervint is.¹⁰⁶ Még a szimbolikussá vált temetések jelentettek nagyobb megmozdulásokat. Ezrek követték két kispesti munkás, a Kilián fivérek utolsó útját, akik a csehek elleni harcokban estek el Miskolcnál.¹⁰⁷ Jóval kisebb tömeg búcsúztatta viszont azt a fehér gárda áldozatának titulált sofőrt, aki a József-telefonközpontnál vesztette életét a június 24-i felkelés során.¹⁰⁸ A két esemény között eltelt egy hónapban már jócskán veszíthetett helyi támogatottságából a közellátást fenntartani egyre kevésbé képes rendszer.

Persze nem minden a szimpátiáról, vagy a tartózkodó háttérbe vonulásról szólt. A vármegyei ideiglenes direktórium már április első felében körüzenetben volt kénytelen „kiokosítani” a járási szerveket a propaganda-intézkedések ügyében. E szerint biztosítani kell a földműves szegénységet arról, hogy a kisbirtok nem lesz államosítva. Vallásügyben a következőt javasolja: „Templomokhoz és kegyszerekhez nyúlni ott ahol a nép vallásos, felesleges, ellenben figyeljék a papok szónoklatait és ha ők ellenforradalmi beszédeket mondanak intézkedjenek”. A körüzenet szerint a komoly ellenforradalmi ügyeket ne helyben, hanem Pesten tárgyalassák. Válaszul hangulatjelentést kérnek a járástól. A május eleji települési visszajelzések mindenhol kielégítő állapotokról számolnak be. Figyelmet érdemel Soroksár beszámolója („különösen jó benyomást tett a túsok hazabocsátása”),¹⁰⁹ valamint Csepel jelentése. Utóbbi település Ráckevére és Dunaharasztra is karhatalmat küldött levérni, illetve megelőzni ellenforradalmi megmozdulásokat. Júniusban a járás a következő jelentést teszi a vármegye felé: „Járásunk sziklaszilárd magatartása közismert. Tanácskormány működése iránti bizalom lankadatlan”.¹¹⁰ Valóban, a helyzet alapvetően a szovjetkormány szempontjából stabilnak látszott, ha voltak is éhség-tüntetések, sok nyomot nem hagytak maguk után. Egyetlen ellenforradalmi mozgalomról van tudomásunk, melyet a politikai nyomozók azonban csírájában elfojtottak.¹¹¹ Csepelnek még arra is futotta az

¹⁰⁶ *Népszava* 1919. július 24., 8; Uo. július 31., 8.

¹⁰⁷ *Vörös Újság* 1919. június 7., 6. A kispesti építőmunkások hősi halottai.

¹⁰⁸ *Vörös Újság* 1919. július 1., 5. Proletár-hős temetése Kispesten.

¹⁰⁹ Túszejtést szervezeten használtak a Tanácsköztársaság idején, elsősorban Budapesten „burzsoá” politikusok és magánszemélyek internálására, elrettentő céllal. Terroralakulatok, különítmények is ejtettek túsokat. Végül helyi szinten is alkalmazták a módszert, amennyiben a munkástanács nem érezte magát megfélemlítés nélkül biztonságban. Helyi túszejtésről: Környei, 1969: 287–317; *Szolnok Megyei Néplap* 1979, 10.

¹¹⁰ BFL, XVI.41. 892/1919.

¹¹¹ *Kispesti Hírlap* 1919. november 30., 1–2. A kispesti ellenforradalmi mozgalomról. A szerző annak tulajdonítja, hogy a csoportot vezető Kubinyi László és hat társa végül bántódás nélkül szabadultak az Országházban berendezkedő politikai nyomozóktól, hogy egy kispesti illetőségű detektívhez szignálták az ügyüket, aki – személyes ismertségből – mindent megtett az érdekükben. Bár a történet első blikkre legendának tetszhet, akár lehet is valóság alapja, elvégre a Politikai Nyomozó Osztály nem minden detektívje volt meggyőződéses kommunista. A PNYO és a volt államrendőrség személyi átfedéseiről bővebben: B. Müller, 2016: 25–28.

erejéből, hogy ismételten saját karhatalommal avatkozzon be Ráckeven, ahol szerintük „megbízhatatlan emberek intézik a proletárság ügyeit”.¹¹² Kispesten ezzel szemben volt olyan időszak, ahol rendfenntartó erő csak papíron létezett,¹¹³ Soroksáron és Pestszentlőrincen pedig Tóth járási tanácselnök kérelmezett tisztogatást a soraikban, „mert megengedhetőnek nem tartom, hogy közvetlen a főváros közelében polgári elemek legyenek tulsúlyban a Vörös Őrségben”.¹¹⁴

Noha halálos áldozata a kommunista represszióknak nem volt a kispesti járáson belül, az olyan terrorisztikus intézkedések, mint a túsok szedése, vagy a helyi „burzsoák” megalázása és megfélemlítése, nem maradtak el. Ha hihetünk a legkülönbözőbb forrásokból származó elbeszéléseknek, Kispesten mindkettő különösen durván zajlott: a túsokat a legkisebb válogatás nélkül szedték a tehetősek és az értelmiségiek közül, a község viriliseit pedig kiharcolták az utcákra sarat kaparni.¹¹⁵

A járáshoz kötődő funkcionáriusai a rendszernek máshol ugyanakkor döntöttek élethalál kérdésekben. A már említett ráckevei beavatkozások egyikének alkalmával a Kertész Mór vezette csepeli forradalmi törvényszék végrehajtott halálos ítéleteket hozott kiszállása során.¹¹⁶ Jakab Rudolf, aki rövid ideig a kispesti vörösőrség parancsnoka volt (hajdan pedig gépszerelő a Teudloff-Dietrich gyárban), május elejétől a Vörös Őrség különítményes zászlóalját vezette, ennek élén vett részt a vélt és valós ellenforradalmárokkal szembeni megtorlásban Hatvanban, Egerben és Jászberényben. Jakab bizonyítottan egy embert lövetett agyon, de lehetséges, hogy köze volt más gyilkosságokhoz is, amelyek ezeken a településeken történtek.¹¹⁷ A helyi karhatalom is „kitüntette” magát ezen akciókban, Jakab különítményének magját ugyanis kispesti vörösőrök alkották, a csepeli vörösőrség pedig a június 24-i budapesti felkelés leverésében működött közre.¹¹⁸

¹¹² BFL, XVI.41. 1674/1919.

¹¹³ BFL, XVI.43. 5362/1919.

¹¹⁴ BFL, XVI.41. 1673/1919.

¹¹⁵ Csicsay–Göndics–Kende–Koltai–Lakatos, 1969: 419–420; Szabó, 1999: 85; Király, 1970: 93–94. Király részéről a túszedésről való beszámolót nem tekinthetjük kivételesnek, hiszen ekkorra a túszejtésekről azokkal a „finomításokkal”, melyekkel ő is élt (vagyis hogy „ideiglenes” rendelkezés volt, s minden árnyoldala „egyéni túlkapás” miatt következett be), már lehetett írni. A vörösteror ábrázolásának Kádár-kor alatti „evolúciójáról” bővebben: Bödők, 2018: 17–25.

¹¹⁶ PML, XV.21a/1. 1920–B. 1479. Kertész Mór és társai büntetőpere.

¹¹⁷ Király, 1970: 103–104; Váry, 1993: 58–59.

¹¹⁸ Király, 1970: 103–104; Baksay, 1965a: 256. Ez a fejlemény magyarázatot ad arra, hová tűnt a korábban megszervezett karhatalom Kispestről.

V. A lakáshelyzet Kispesten

A lakhatással kapcsolatos problémák az első világháború során az egész országban kezelhetetlen méretűvé fokozódtak, főképpen igaz volt pedig ez a megnövekedett lakosságú Budapestre és vonzáskörzetére. Míg a háborús évek első fele relatív lakásbőséget is teremtett, 1916 második felétől a lakáspiac árai ugrásszerűen megemelkedtek, nagyban fokozva főképpen a lakásbérlők mindennapi terheit. Válaszul a kormányzat beavatkozott: 1916. november 12-én napvilágot látott az ún. első lakásrendelet, ami jelentős állami kontrollt mutatott, egyebek között megkurtította a háború kezdete óta több rendeletben is szabályozott felmondási lehetőségeket, s maximalizálta a kiszabható lakbért. A vitás kérdések rendezésére a későbbiekben lakbérleti bíróságok szerveződtek (Budapesten), ahol bíró, bérbeadó és bérlő hármasság határozott a konkrét ügyekben. A világháborús vereség és a Károlyi-kormány már egy igen erőteljesen ellenőrzött lakáspiacot talált, 1917 októbere óta a második lakásrendelettel a központi elosztást felügyelő Lakáshivatal is létrejött.¹¹⁹

Mindez azonban nem jelentette azt, hogy az állam figyelme minden részletre megfelelően kiterjedt volna. Így például szabályozatlan maradt főbérlő és albérlő viszonya, vagyis azt a – különben nem ritka – jelenséget, amelynek keretében a tulajdonostól bérelt lakrészt a bérlő tovább bérelteti, nem részesítették semmilyen rendeleti védelemben. Így viszont az „egyszobás”, legfeljebb anyagi helyzetű bérlőknek továbbra is felmondhattak, miközben a szűk háztulajdonos réteg is elégedetlen volt az ármaximálás miatt.¹²⁰

A Népköztársaság, lakásépítéssel nem tudván segíteni a helyzeten, a szabályozás újabb erősítésével igyekezett nagyobb rendet teremteni a szektorban. A gyakorlatban ez a lakáselkobzások, lakáscserék és államilag felügyelt átköltöztetések intézményének megjelenését jelentette. A magántérbe való behatolás e radikális formái sem hozták meg a várt eredményt, ellenben a szféra képlékenyebbé válását eredményezték. Mire a Tanácsköztársaság átvette a hatalmat, a lakás-magántulajdon nem jelentett többet, mint igencsak kötött házbért, sok esetben csak kötött beleszólást a bérlők személyébe, illetve lakbér-mentességet.¹²¹

A proletárdiktatúra nagy lendülettel kezdte meg a lakásügy teljes állami kezelésbe vételét. Törekvéseik rögtön a hatalomátvétel utáni napokban megkezdődtek a X., XV/b., és a XVII. számú FKT rendeletekkel, amelyeket a lakásügyi népbiztosok és a Lakásbizottság

¹¹⁹ Oláh, 2010: 146–150.

¹²⁰ Borsos, 1990: 58–59.

¹²¹ Oláh, 2010: 150–151.

(az egykori Lakáshivatal) rendeletei egészítettek ki és részleteztek. A rendelkezések sokszor ütköztek egymással, így nem könnyű a legapróbb pontokig azt kibontani, mit is jelentett a proletárdiktatúra hivatalos lakáspolitikája.¹²² Az egyszerűség kedvéért tekintsünk a kérdésre a kor érdeklődő átlagemberének szemszögéből, aki például a Közoktatásügyi Népbiztosság X. rendeletehöz fűzött magyarázó kiadványát forgathatta az első hetek káoszában.

A kiadványból megtudható első és legfontosabb pontként, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság minden lakóház tulajdonosa s egyúttal főbérelője, így mostantól minden állami házban élő személy köteles házbért fizetni. A szöveg úgy fogalmaz, ha a személy „maga építette és maga lakja” a házat vagy lakást, az megmarad a tulajdonában, akár főbérelőként is. Később azzal egészül ki a magyarázat, hogy ez csak a „munkások” kiváltsága, s tételesen fel is sorolják, ki nem minősül munkásnak: kereskedő, ügyvéd, bankár, szatócs, ügynök (azaz házaló), illetve segéddel dolgoztató iparos. Maguk a könyvecskét fogalmazók is érezhették talán, hogy „bemondás alapján” lakásvesztésre ítélni bizonyos foglalkozást űzőket igen inkorrekt, mert az orvosok esetében nem is tudták eldönteni, hogy „burzsoá” foglalkozási kategóriát jelentenek-e. Így egyszerűen függőben hagyták az ő lakáshelyzetüket érintő kérdést.¹²³ A rendelkezést nem terjesztették ki azonnal az egész ország területére, csak a „nagyvárosokra”, amivel Kispesztet, Erzsébetfalvát, Csepelt és Pestszentlőrincet egyaránt érintették a járáson belül. (Noha Dunaharaszti nem volt a kijelölt települések között, április végére ott is működött hasonló bizottság.)¹²⁴ A városok azonban azon túl, hogy a helyi lakásbizottságok megszervezésére utasítást kaptak, kézzelfogható segítséget már nem biztosítottak nekik a lakáshelyzet javításához, így például a romos házakon munkálkodó ún. javítóbrigádok csak Budapest területén kerültek megszervezésre.¹²⁵

A lakásügyi grémiumnak a fenti alapvetéseken túl elviekben nagy helyi autonómiát adtak, a rendelet magyarázata szerint „az egyes részletkérdéseket a bizottság legjobb belátása szerint a helyi és személyi viszonyoknak megfelelően dönti el”. A gyakorlatban ezt egyre növekvő mértékben határolta be a szakszervezeteknek a vezetésre gyakorolt lobbijereje (pl. vasutas-lakást nem lehetett rekvirálni), s megjelentek természetesen a protekcióval rendelkező „egyenlőbbek” is. A lakásbizottság döntése ellen Budapestre adhattak be fellebbezést az érintettek, a források tanúsága szerint ezzel a több ingatlant érintő lakásrendezés esetén éltek főképp.¹²⁶ A bizottság számára szempontként szolgált továbbá a

¹²² Uo. 151.

¹²³ A lakóházak szocializálása, 1919: 3, 11.

¹²⁴ BFL, XVI.41. 1027/1919.

¹²⁵ A lakóházak szocializálása, 1919: 4, 8.

¹²⁶ Oláh, 2010: 152; A lakóházak szocializálása, 1919: 10.

család mérete,¹²⁷ a ház mérete,¹²⁸ illetve a tulajdonos esetleges kivételezett státusza.¹²⁹ Végül fontos korlátozás volt a ház haszna: havi 400–500 koronát meghaladó lakbérjövedelem fölött is el kellett venni a házat a tulajdonostól.¹³⁰

Az elkobzandó tulajdonok, illetve a lakás- vagy szobajogosultak (explicit módon nem is definiált) ilyen nagymértékű burjánzása meglehetősen nehéz feladat elé állította azokat a munkástanácsi tagokat, akik jelentkeztek a feladatra. Kispesten a testületet Gergely, Domschitz, Frank és Tóth alkották, tehát a járási és községi igazgatás legbefolyásosabb tagjai kezébe került a döntés a helyiek lakásviszonyairól.¹³¹ Később hozzájuk kapcsolhatóan felbukkan Papp József mint lakásbizottsági tag neve is, ilyen nevű személy azonban nem szerepelt a járás vagy a város „erős emberei” között.¹³² Papp minden bizonnyal a központi lakástanács helyi delegátusa lehetett – „Budapest környék” lévén Kispestre a XV/b. FKT rendelet értelmében legitim módon küldhette őt a központ.¹³³

A lakásrekvirálók a körülményesnek ítélt válogatás helyett a számukra egyszerűbb forgatókönyvet választották: április végétől fogva néhány héten belül lakások százait államosították. Volt, hogy kiszállt helyszínre a bizottság, volt, hogy a tanácsházára hívták be az illetőt és ott mondták meg neki a kedvezőtlen döntést, volt, hogy csak egy tollvonással kommunizálták a házat, amiről utólag küldtek értesítést. Nem csoda, hogy kérvények áradata lepte el szinte azonnal a városházát, ahol a döntés ellen helyben nyújtottak be panaszt a kispesztiek. Nem bizonyítható egyértelműen, de logikus feltételezni, hogy a Budapestre való fellebbezések csak az után történetek meg, hogy a helyi szerveknél való tiltakozás eredménytelennek bizonyult. Megállapítható viszont, hogy ahol nem egyetlen lakásról kellett dönteni, ott az ügyek szinte kivétel nélkül a budapesti központban dőltek el: ők határoztak arról, tarthat-e meg bármennyi ingatlant a kérelmező. A lakásügyek kispesztie adminisztrációjáért Bottlik aljegyző felelt.

Hogy pontosan hány lakást érintett a „szocializálás” Kispesten, nehezen megállapítható. A fennmaradt iratanyagban a hivatalhoz beérkezett kérelmeken a 475. sorszám a legnagyobb, ám nem minden kérelmet számoztak be, s rapszodikus az is, hogy a kérelmeket vagy a házakat számolták-e (vagyis hány számot vittek fel egy-egy, több lakást

¹²⁷ Borsos, 1990: 65. Család 3, házaspár 2, egyedülálló személy 1 szobára volt e szerint jogosult.

¹²⁸ A lakóházak szocializálása, 1919: 10–11. Két- vagy többemeletes lakóház nem maradhatott magánkézben.

¹²⁹ Uo. 10–11. Túl a szakszervezetek (illetve a vöröskatonák) kivételezettségén, ebbe a csoportba tartoztak pl. az előrehaladott korúak, a munkaképtelenek, illetve az özvegyasszonyok. Tőlük a házat rekvirálni elvileg nem lehetett, a hozzájuk való beköltöztetés azonban nem volt megtiltva.

¹³⁰ Uo. 10–11.

¹³¹ BFL, XVI.43. 6609/1919.

¹³² BFL, XVI.43. 8873/1919.

¹³³ Borsos, 1990: 62.

érintő ügyszerűsítésre). Összesen 373 lakásfelmentés-kérvény maradt meg az iratanyagban, ennek megoszlása azonban egyáltalán nem a rekvirálás felé dől: 315 esetben a lakás/telek visszakerült tulajdonosához, 16 esetben pedig nem tudunk a végleges lakásbizottsági döntésről. Tehát bizonyíthatóan mindössze 42 tulajdonostól koboztak el legalább egy ingatlant. Maguknak az elkobzott ingatlanoknak a száma ennél valamivel több, mert akadt, akit egynél több ingatlantól fosztottak meg, ám így is mindössze a 60-at közelíti. Egyetlen adat áll rendelkezésünkre a volument illetően: egy júliusi levél, amely szerint „kb. 300” lakást rekviráltak Kispesten.¹³⁴ Ezt azonban azért érdemes kritikusan kezelni, mert a közvetlenül mellette lévő, Kispest házainak számáról szóló adat szinte biztosan téves.¹³⁵ Egy lakossági panaszra adott belső hivatali válaszból ugyanakkor az derül ki, hogy további kommunizálásokra is sor került, melyek automatikusan életbe léptek fellebbezés hiányában.¹³⁶ Akármennyi is igaz azonban a töredékes és téves adatok szövevényéből, az bizonyos, hogy a helyi igazgatás által megfogalmazott levél adatai alapján a lakóházaknak mintegy 5%-a került köztulajdonba Kispesten, ami meglehetősen messze van a meghirdetett majdnem totális állami tulajdonba vételtől, s messze eshetett a „lakásrendező” széles körű rekvirálás igényét mutató eredeti szándékaitól is.

Érdemes kissé elidőzni a lakáshivatalhoz beküldött kérelmeknél, s konkrétan megvizsgálni némelyüket, ugyanis ez a legszemélyesebb, legjobban megszólaltatható forrás az állampolgárok és a helyi tanács hatalom viszonyából, ami a közigazgatási iratokat illeti. Minden más, a lakosság részéről beérkező kérelem jóval tárgyilagosabb, mondhatni „békebelibb” hangot üt meg, a lakásügyi fellebbezések azonban rendkívül kifejező, érzelmeiktől, indulatoktól sem mentes módon reagálnak a bolsevik hatalom intézkedésére. Az iratok a helyzetre adott „kisemberi” reakcióknak széles spektrumát tárják elénk a mentegetőzéstől egészen a direkt „mószeralásig”, s emiatt megkerülhetetlenek, ha képet szeretnénk kapni a kispestiek és a proletárdiktatúra viszonyáról.

Már a levelek címzése is figyelemreméltó néha: a „Tekintetes Lakásbizottság!” vagy „Tekintetes Ház Direktórium!”¹³⁷ megszólítások kiválóan szemléltetik azt, hogy az egyik napról a másikra nemkívánatossá vált szavak nem tudnak kikopni varázsütésre azon emberek reflexeiből, akiknek ez volt a természetes hivattal érintkezési közegük. (Ugyanakkor a

¹³⁴ BFL, XVI.43. 8873/1919.

¹³⁵ BFL, XVI.43. 8873/1919; Szabó, 1999: 219. Az 5600 ház a 4687-hez viszonyítva közel 20%-os mellébecslés, ráadásul mindez az Állami Munkástelep házai nélkül jött össze a levelet megfogalmazó tisztviselőnek. Magyarázhatná némileg a dolgot, hogy a valóban kétségbeejtő lakáshelyzet miatt minden létező szűrt lakásnak vettek, ám szerintem kézenfekvőbb magyarázat az, hogy szimpla extrapolációról vagy rossz becslésről van szó, ahogy a népességi adatok esetében is.

¹³⁶ BFL, XVI.43. 9156/1919.

¹³⁷ BFL, XVI.43. 6077/1919; 6631/1919.

diktatúra nyelvi averzióit kevésbé taposó „Tisztelt” megszólítás sokkal gyakoribb.) Sokkal kevésbé – vagy inkább másképpen – gépies a levelek tartalma. A tömegigényt észlelve már májusra kialakult egy gépírásos formula, amelynek alapján a levelek fordulatai alapvetően megegyeztek, csupán az indoklás helyére kellett a kérvényezőnek beírnia saját egyéni indokait. Voltak emellett a kérelmezők által lediktált levelek (erre mutat az a két-három kézírás, ami tucatnyi kérelmen megfigyelhető; ezek nyelvtanilag is sokkal szabatosabbak) és az sem volt ritka, hogy nyilvánvalóan alacsony iskolázottságú helyi lakosok maguk fogalmazták meg a rekvirálással szembeni kifogásaikat.

Nem meglepő módon leggyakoribbnak a vagyoni helyzettel való érvelés tekinthető. Megszámlálhatatlan azon kérelmezők mennyisége, akik a legfontosabb okként azt említik, hogy ingatlanjukat kölcsönből építették s azok banki- vagy magánhitelektől terhesek.¹³⁸ Az építéssel összekapcsolódó, szintén gyakori érv, hogy a kérelmező a X. FKT rendeletre hivatkozva saját kétkezi munkájaként ismertesse el lakását, mint az államosítás alól felmentett tulajdont.¹³⁹ Utóbbit a Népszavára és a III. Internacionáléra való hivatkozással is lehetett segíteni.¹⁴⁰ Hasonlóan előnyös érv volt, ha valaki vöröskatonaként szolgált, vagy legalább fiáról elmondhatta ezt.¹⁴¹ Abban az esetben, ha családtagok éltek egy esetleges másik ingatlanban, szabadkozással és a tanácsállam jó szándékára való apellálással reagált a mindkét lakást nevének viselő kérelmező.¹⁴² Akadt, akinek levelén teljesen átütött a kétségbeesés s ez képezte lényegében az érvet is,¹⁴³ más viszont módszeresen bírálta a tanácsállam intézkedéseit, kikérve magának a lakbércsökkentést is, mondván, ők nem uzsoráznak, erre szükség sincsen.¹⁴⁴ Volt olyan is, akinek menekülteként az őt befogadó település direktóriuma támogatta kispesti lakásigényét.¹⁴⁵ A fentiekhez hasonló kérelmeket többnyire támogatták, ám előfordult, hogy egy házaspárnak 3 holdas kis konyhakertjét sem adták vissza.¹⁴⁶

Élelmesebb levéllel kellett előrukkolnia egy kereskedőnek, akit a nemkívánatos, szavazati jogától is megfosztott „burzsoá” elemek közé soroltak. Pontosan a szavazati joggal (mármint annak gyakorlásával) érvelt egy kispesti, nyilatkozatot is csatolva arról, hogy a földműves

¹³⁸ BFL, XVI.43. 6036/1919. Például Bartha Jenő és felesége kérvénye.

¹³⁹ BFL, XVI.43. 6016/1919. Például Nagy János kérvénye.

¹⁴⁰ BFL, XVI.43. 6432/1919. Wansofszky Sándor kérvénye.

¹⁴¹ BFL, XVI.43. 6220/1919. Például Abrásitz Ferenc kérvénye

¹⁴² BFL, XVI.43. 6059/1919. Például Kovács János kérvénye.

¹⁴³ „Ha a kis ipar szocializálva lesz, mi lesz így beteg emberrel, kit a munka megtört? Azt hiszem a tanács kormány nem lesz oly igazságatlan, mivel mester vagyok, azért tőlem elvegye a mit szorgalommal, nem hadi uzsorával szereztem. [...] Mert a kisiparos a proletárnál is nagyobb proletár! Kivéve némely here módra álló mesternek”. BFL, XVI.43. 6223/1919. Kuti Károly kérvénye.

¹⁴⁴ „Nálam van egy lakó, aki kilencz éve lakik kettőszáz koronás lakásban és általában oly olcsón vannak kiadva [a házak] hogy az adók és a ház jó karban tartását sem fedezi”. BFL, XVI.43. 6460/1919. Özvegy Omachel Sándorné kérvénye.

¹⁴⁵ BFL, XVI.43. 6599/1919. Bauer Károly kérvénye.

¹⁴⁶ BFL, XVI.43. 6523/1919. Rottenbiller Károly kérvénye.

szakszervezet elismerte őt tagjaként. Házát és törpebirtokát egyaránt visszakapta.¹⁴⁷ Foglalkozását a kapitalizmus kényszerpályájának beállítva, azt képletesen megtagadva is sikerre vihette fellebbezését egy „kalmár”.¹⁴⁸ Nem volt viszont szerencséje annak a tehetős embernek, akinek saját bérlői nyúltak utána, így egy „gyárral és földekkel” rendelkező, a vádaskodás szerint „kizsákmányoló” gazdag józsefvárosi polgár mindkét kispesti házát elveszítette.¹⁴⁹

A lakáskérdésbe történő, minden korábbinál drasztikusabb állami beavatkozás természetesen aktivizálta azokat, akik szerették volna a köztulajdonba került lakásokat megkaparintani. Ennek nyoma leginkább az erzsébetfalvai járásbíróssággal folytatott levélváltásokon látszik. A bíróság mint telekkönyvi hatóság érdeklődött Kispesten több ízben, hogy mely házak vannak köztulajdonban, ugyanis tulajdonjog-bekebelezési ügyeket indítottak náluk bizonyos ingatlanok megszerzésére. 21 kispesti ház megszerzése érdekében indult tulajdonba-vételi eljárás, ám közülük mindössze 3 volt valóban állami tulajdonban.¹⁵⁰ Hogy a lakásharc mekkora volumenű lehetett valójában, arról egy Népszava-cikk hint el morzsákat, arról bosszankodva, hogy a kérelmek mintegy 75%-a teljesen megalapozatlan.¹⁵¹

A fenti intézkedések dacára a hatalom csupán csillapítani tudta a lakásínséget, gyökerestül felszámolni nem. A Népszava egy júniusi riportja az alábbi kendőzetlen szavakkal örökítette meg a Budapest környéki állapotokat: „A fővárosi nagy lakásnyomorúság rettenetes képéhez hasonló az a kép, amelyet a környéki nagyobb községek ezen a téren mutatnak. Két nap előtt jártunk Erzsébetfalván és elvtársaink egész sereg olyan lakást mutattak, amelyek mélyen gödörben vannak, amelyekbe nagy bőséggel ömlik a víz. Istállók, amelyek dögletes párája között gyermekek fekszenek. Düledező kunyhók, amelyek minden pillanatban összeomolhatnak. Hasonló lakások vannak Kispesten, Újpesten, Rákospalotán.”¹⁵² A riportot alátámasztják a kispesti szervek levelezései: márciusban utcára kerül hat lakos, mert a házuk szó szerint bármelyik pillanatban összedőlhet.¹⁵³ Még erősebb bizonyíték a munkástanács Országos Lakásbizottsághoz küldött június 7-i kérelme, amely

¹⁴⁷ BFL, XVI.43. 6103/1919. Weib Bernát kérvénye.

¹⁴⁸ „Én szenvedjek-e azért, keservesen, mert a kapitalista termelési rendszer a termelés és a fogyasztás közé a kereskedelmet iktatta? Tehetek-e én arról, hogy a társadalom már nem annak idején állította fel az elosztóhivatalokat a kereskedelem kizárásával? Ugyebár nem! Ha már annakidején a gazdasági evolúció annyira előrehaladott állapotban lett volna, mint ma, akkor én sem lettem volna kereskedővé, hanem valamely más termelő munkára adtak volna szüleim. De így is munkás voltam egész életemben”. BFL, XVI.43. 6843/1919. Sonnenscher Adolf kérvénye.

¹⁴⁹ BFL, XVI.43. 6148/1919. Stallmach Béla bizalmiférfi jelentése.

¹⁵⁰ BFL, XVI.43. 6758/1919. Tisztázatlan, hogy a telekkönyvileg is átjegyzett házak az igénylőknek magántulajdonába kerültek volna, vagy a ház tulajdona végső soron az átjegyzés ellenére is a szovjetállamnál marad.

¹⁵¹ *Népszava* 1919. április 16., 8. A lakásügy új rendje.

¹⁵² Somló, 1919: 3.

¹⁵³ BFL, XVI.41. 5/1919.

azt kéri, hogy „Kispesten lakhatóvá tehető proletárlakások rendbehozására mennél gyorsabban egy waggon mész 50 000 téglá 10 000 cserép 5 hordó kátrány és 100 tekercs kátránypapír kiutaltassék”.¹⁵⁴ A segítség azonban vagy nem érkezett meg, vagy csak részleteiben, ugyanis július második felében Gergely már arról ír, „[Kispest] területén lévő 5600 háznak 50%-a olyan állapotban van, hogy életveszélyes a benne tartózkodás miatt is kérjük Kispest város részére a lehető legsürgősebben 200 000 drb. téglá kiutalását.”¹⁵⁵

Az építőanyagok és a 100 000 korona köztulajdonú lakásokra kért gyorssegélynek¹⁵⁶ azonban feltehetően pozitív válasz esetén sem jutott már idő megérkezni. Bár augusztus 5-én előbb a szakszervezeti kormány, rövidebben pedig a Friedrich-kormány is érvénytelenítette a lakásrekvirálásokat, az ínséges körülmények miatt úgy határoztak, csupán a „legsúlyosabb” államosítások és kiutalások visszacsinálása történhet meg azonnal. A legtöbb kispesti érintett valószínűleg hosszú hónapokat kényszerült várni, míg visszakapta elkobzott ingatlanjait.¹⁵⁷

¹⁵⁴ BFL, XVI.43. 7346/1919.

¹⁵⁵ BFL, XVI.43. 9242/1919.

¹⁵⁶ BFL, XVI.43. 9271/1919.

¹⁵⁷ Borsos, 1990: 66–67.

VI. Életviszonyok Kispesten és környékén

A háborús idők beköszöntével az erősen iparosodott járás élelmezésében meghatározó szerephez jutottak a szociáldemokraták. Az övezet a Budapest-környéki Közellátási Bizottsághoz tartozott, munkásai a budapestiekkel megegyező kiemelt ellátási kedvezményekben részesültek, abszolút haszonélvezői voltak az 1918-ra sok szempontból megvalósuló „élelmezési diktatúrának”. Viszonylag jól élhetett a térség őstermelői rétege is, árujuknak bőséggel volt piaca Budapesten. Mindez a szakszervezeti létszám ugrásszerű növekedését eredményezte.¹⁵⁸ Az októberi politikai és katonai összeomlás – paradox módon – konjunktúrát hozott az élelmezésben, utána azonban az addig is csak viszonylagos jólét teljes leromlásnak indult. Ebben természetesen az antant és szövetségesi megszálló ereje és gazdasági blokádjá elvitathatatlan szerepet játszott.

A proletárdiktatúra első heteiben az élelmezési és iparcikk-ellátottsági kérdés főképpen rendvédelmi kontextusban került elő, mondván, „zavartalanságuk biztosítása” a fontos. A zavart azonban nem az ellenforradalmárok okozták, hanem a tömegessé váló áruhiány. A kínálat szűkülése újabb korlátozásokkal járt. Ilyen körülmények között, az éhezés és a teljes nyomor elkerüléséért való küzdelemben rendkívüli fontossággal bírt szakszervezeti tagnak lenni. Ahogyan arra már utaltam, a nem szervezett munkások hátrányban voltak az állami alkalmazásánál. Csak szakszervezeti tagok vásárolhattak (és ők is csak a bizalmiak meghatározott árura vonatkozó engedélyével) a háborús konjunktúra egyik legnagyobb sikertörténetének bizonyuló Általános Fogyasztási Szövetkezet (ÁFSZ) kispesti és erzsébetfalvai üzleteiben.¹⁵⁹ A szolgáltatói szektorba is hamarosan begyűrűzött a probléma, Kispesten csak szakszervezeti igazolvány birtokában lehetett cipőt talpaltatni.¹⁶⁰

A tiltások és korlátozások miatt virágzott a „tiltott árusítás”, vagyis a feketekereskedelem, és mivel a forradalmi rendszerek egy oldalra nyomott, ún. fehér pénzei alig bírtak vásárlóértékkel, a szabott árakon felül árusítás is általánossá vált. A karhatalom igyekezett őrködni e jelenségek felett, azonban a „feketézők elleni harc” a gyakorlatban legtöbbször szegény asszonyok vegzálását jelentette.¹⁶¹ Ezen intézkedések sokszor a budapesti élelmiszer-ellátást is akadályozták, így a vörösőrök felettesei is bosszankodtak a hasonló akciók miatt. A későbbiekben be is tiltották a „batyuzást”, a Népgazdasági Tanács pedig ellenőröket küldött a járásba a rendelet betartatására. Az ellenőrök kijátszásának

¹⁵⁸ Hatos, 2018: 55–57.

¹⁵⁹ *Vörös Újság* 1919. április 23., 11.

¹⁶⁰ Vigh, 1979: 97.

¹⁶¹ BFL, XVI.41. 1177/1919.

népszerű módja volt az élelmiszer postai csomagként való feladása, mivel a csomagforgalmat sokkal nehezebb volt korlátozni.¹⁶²

Kispest vezetőit főképpen a lakásrekvirálás ügyei kötötték le akkor, amikor már kénytelené váltak foglalkozni a tömeges lerongyolódás miatti lakossági panaszokkal. Egy ilyen intézkedésben a Cipőközponttól több tonnányi bőryanagot és mintegy tízezer pár cipőt kérnek a következő indoklással: „a város 75 000 lélekszáma¹⁶³ való tekintettel mint legminimálisabban igényelhető mennyiséget alábbiakban azon kérelemmel vagyok bátor előterjeszteni, miszerint ezen kért mennyiséget városunk megszorult és lerongyolódott proletár lakossága részére a Központ útján kiutaltatni szíveskedjék.”¹⁶⁴ A Népruházati Bizottságtól a szerb megszállás területéről becsempészett ruhák megvételére kértek engedélyt, illetőleg többszöri kérelmezés után sikerült legalább ígéretet szerezni 143 vagon tűzifa kiutalására.¹⁶⁵

A tűzifaközponttal folytatott levelezés óriási fiaskóval végződött. A központosítás nem tudta megszervezni a kispesti tűzifa-igénynek az ország négy legkülönbözőbb vidékéről való kiszolgáltatását, mindössze 12 vagon érkezett meg. Nem csoda, hogy Gergely nem fukarkodott a helyzet borzalmainak ecsetelésével: „az összes utcai fákat kiirtattuk [...] már az utcai kerítések feltüzelésénél tartunk”.¹⁶⁶ A központnak pedig a következőket üzenté: „[...] a proletárságnak nem számokra és nem kiutalásokra van szüksége, hanem tüzelő anyagra, melyet onnan szíveskedjenek kiutalni, ahonnan az szállítható is.” „Reméljük, hogy Önök végre kérésünket méltányolni fogják, s nem lesz szükségünk arra, hogy ezen ügyből kifolyólag egy felettes fórumhoz vagy a legvégső esetben a város lakosságának protestálásával az Önök hivataluk [sic!] elé járuljunk.”¹⁶⁷

Kispest súlyos problémáiért részben a földkérdés volt felelős, nagyon szűk határral bírt a város, s nagyobb részében az is alkalmatlannak bizonyult mezőgazdasági művelésre. Nem terült el rajta olyan nagyobb birtoktest, amelyen termelni lehetett volna; önellátás címén csak saját lakosságának háztájijára és néhány kertészetre támaszkodhatott a város. Ezért kérelmezték a zöldségfélék központon kívüli beszerzésének lehetőségét is: „[...]az itten lévő

¹⁶² BFL, XVI.41. 2815/1919., 2816/1919.

¹⁶³ Visszatérő, minden bizonnyal túlzó népességszám-becslés a különböző központi hivatalokhoz írt kérvényekben.

¹⁶⁴ BFL, XVI.43. 7348/1919.

¹⁶⁵ BFL, XVI.43. 7519/1919., 7755/1919.

¹⁶⁶ Az ellenforradalmi rendszer Tanácsköztársaság-ellenes pamfletjeinek értékelésekor Csunderlik Péter a pusztítás általános jelképeként mutatja be a favágás szimbólumát. Azonban a már évekkel korábban fellépő, s a megszállásokkal, valamint a végletes centralizációval kritikussá váló tűzifahiány arra utalnak, a fővárosi és környékbeli erdők – jobb híján – jóváhagyott kivágásának legendája valós alapokon nyugszik. Csunderlik, 2019: 291–292.

¹⁶⁷ BFL, XVI.43. 8211/1919.

bolgár kertészet teljes évi termelése még 3000 lelket sem képes teljesen ellátni. Ezen kérdésünket kérnénk haladéktalanul elintézni, miután az élelmezések körüli ismert anomáliák semmiben nem térnek el a Budapestiektől”.¹⁶⁸ A szóban forgó kertészetet egyébként karhatalommal akarta őriztetni a tanács a feketezés miatt: „adataink vannak arra vonatkozólag, hogy [...] előfordulnak esetek, hogy egyes bolgár kertészek az árut titokban kiszállítják, részben pedig lehetetlen áron helyi burzsuáknak titokban árusítják”.¹⁶⁹

Tehetetlenségében a munkástanács olyan pótcselekvések felé fordult, mint a borbélyok nyitvatartásának újrászabályozása,¹⁷⁰ illetve villamosmegállók megszüntetése.¹⁷¹ A háborús- és hiánygazdálkodás őket sem kímélte: amíg Chlepkó luxusautót kért népbiztos elvtársaitól, Tóthnak azért kellett kérvényeznie, hogy kerékpárját ne rekvirálják hadicélokra.¹⁷² Nyilvánvalóan jobban éltek ugyanakkor a vezetők az átlagembernél: 1500–2200 koronás fizetésüket „drágasági segéllyel” is kiegészíthették. Egy párttitkár közigazgatási munka nélkül is megkereshetett 2000 koronát.¹⁷³ Eközben a pestszentlőrinci szövetkezetben 300 korona körül volt egy summás, 480 korona körül egy napszámos, 780 korona körül egy gazdasági felügyelő havi bére. Még a kiemelkedően jól fizetett kőművesek sem kerestek többet 1400 koronánál.¹⁷⁴

A földkérdést a Tanácsköztársaság teljesen újragondolta: nem földosztásban, hanem az államosított nagybirtokban, a termelőszövetkezetben gondolkodott. Bár még a Károlyi-kormány intézkedett a községi birtokrendező bizottságok létrehozásáról,¹⁷⁵ a proletárdiktatúra által megismételt felhívás már egészen más szerepet szánt nekik. A települések földműves-tanácsot választottak – a direktíva szerint birtoktalanokból és törpebirtokosokból –, s ez a tanács a saját kebeléből választott 3–3 embert, ők adták a helyi birtokrendező bizottságokat. Mindeközben ugyanakkor megszerveződött a gazdasági biztosságok intézménye is. A vármegyétől április 10-e táján nyerte kinevezését járási biztosnak Baditz László, aki két alárendelt körzeti biztossal (Goldschmied D. Dénes, Fohn Dezső) és egy általános helyettessel (Árvay Ferenc) dolgozott.¹⁷⁶ Április 14-én megválasztották a helyi tanácsokból a járási birtokrendező bizottságot (egy kispesti, egy soroksári és egy csepeli földművest), azonban ők nem átvették az irányítást Baditz

¹⁶⁸ BFL, XVI.43. 8800/1919.

¹⁶⁹ BFL, XVI.43. 7790/1919.

¹⁷⁰ BFL, XVI.43. 7453/1919.

¹⁷¹ BFL, XVI.43. 8651/1919.

¹⁷² BFL, XVI.41. 196/1919., 2220/1919.

¹⁷³ *Vörös Újság* 1919. július 15., 6.

¹⁷⁴ BFL, XVI.41. 198/1919., 1974/1919., 2047/1919., 2319/1919.

¹⁷⁵ Vigh, 1979: 53–54.

¹⁷⁶ BFL, XVI.41. 664/1919.; sz.n.1./1919.

szervezetétől, hanem alájuk tagozódtak be; szerepük az iratanyag alapján meglehetősen marginális volt.¹⁷⁷ Ez abból a szempontból érthető, hogy a biztosok inkább alkottak nagybani gazdálkodás megszervezésére alkalmas grémiumot: Goldschmied földbérletből és ingatlanügyekből élt,¹⁷⁸ Fohn pedig értékpapírokkal és bankügyekkel foglalkozó magántisztviselő volt.¹⁷⁹ Ez a jelenség arra mutat, hogy egy jellegzetesen „burzsoá” foglalkozást űző ember is megtalálhatta a helyét a szovjetállamban – ha az államnak szüksége volt rá.

Az államosított birtokok felügyelete kettéoszlott: a korábban említett kerületi megyei központ felelt a 100 hold alatti birtoktestekért,¹⁸⁰ így a járási testületnek csak az illetékessége alá eső nagybirtokokkal kellett foglalkoznia. Egy levelezés szerint ez négy szocializált gazdaságot jelentett,¹⁸¹ az iratanyagban azonban csak három működéséről maradtak fenn adatok: utóbbiak a Pestszentlőrinchez tartozó Szemere-major, az Erzsébetfalvához tartozó Kapitánypuszta és a Csepelhez tartozó Királymajor. (Valószínűleg a legnagyobb zöldhatárral rendelkező Soroksár közelében lehetett a negyedik.¹⁸²) A hatásköri kérdésekben állandóak lehettek a csörték a járásokkal és a településekkel is, Baditz legalábbis folyamatosan elégedetlen volt a dolgok menetével.¹⁸³

Királymajorról keveset tudunk. Nagyjából 400 holdas lehetett,¹⁸⁴ első vezetőjét pedig alkalmatlanság miatt felmentették állásából.¹⁸⁵ A pestszentlőrinci szövetkezet majdnem 1200 hold nagyságú volt, impozáns méretéhez azonban nem ért fel termelékenysége. Itt is a személyi kezelés jelentett problémát, Pestszentlőrinc ugyanis ezt a területet az 1. vörös ezred kezelésébe adta, hogy a hadseregnek termesszenek rajta élelmet.¹⁸⁶ A szakszerűtlen gazdálkodás azonban tragikus várható hozamot eredményezett, ami a községet azért is felingerelte, mert éppen a konyhakert – ami az egyezség értelmében az ő élelmüket termelte – volt a legrosszabb állapotban.¹⁸⁷ A birtokot a kiszálló bizottság hadügyi kezelésből elvenni javasolta, ami feltehetően a bukás előtti napokban történt meg.¹⁸⁸ Kapitánypuszta (új nevén

¹⁷⁷ Petri, 1969: 182; Csicsay–Göndics–Kende–Koltai–Lakatos, 1969: 247–248.

¹⁷⁸ *Pesti Hírlap* 1924. július 23., 13; *Budapesti Czim-és Lakásjegyzék* 29., d. n.: 249.

¹⁷⁹ *Központi Értesítő* 1920. december 5., 1777.

¹⁸⁰ BFL, XVI.42. 112/1919.

¹⁸¹ BFL, XVI.42. 239/1919.

¹⁸² Lehetséges, hogy Berényi Lukács Soroksárpéterhez tartozó 427 holdas (nagy részt bérben műveltetett) gazdaságát vették számba negyedeknek, az említett birtokokon kívül ugyanis csak vele maradt fenn levelezés a birtokrendezők részéről. Berényi ugyanakkor egy ilyen levélváltás során tagadta, hogy birtoka kikerült volna a tulajdonából. BFL, XVI.42. 236/1919.

¹⁸³ BFL, XVI.43 7856/1919; BFL, XVI.41. 2402/1919; BFL, XVI.42. 263/1919.

¹⁸⁴ Kertészeti termelőszövetkezetek Budapest környékén 10.

¹⁸⁵ BFL, XVI.42. 333/1919.

¹⁸⁶ BFL, XVI.42. 2/1919., 249/1919.

¹⁸⁷ BFL, XVI.42. 186/1919.

¹⁸⁸ BFL, XVI.42. 377/1919.

Gubacspuszta) 330 holdon működött, a legjobb hatékonysággal a három téesz közül. A vezetés körüli probléma itt éppen az ellentéte volt a többi birtokénak: akadt kompetens vezető egy volt gazdatiszt személyében, akit azonban húztak-halasztottak hivatalában megerősíteni.¹⁸⁹

Nem volt kisebb a személyi fluktuáció ebben a hivatalban sem. Goldschmiedet feltehetően politikailag nem tartották megbízhatónak, Baditz pedig összeférhetetlen természete miatt kényszerült távozásra.¹⁹⁰ A Járási Gazdasági Felügyelőség néven újjászervezett hivatalt Govrik Gusztáv mezőgazdász vette át, megítélése szerint rendkívül rossz állapotban, azonban neki talán már arra sem jutott ideje, hogy bebútoroztassa kispesti irodáját.¹⁹¹

¹⁸⁹ BFL, XVI.42. 260/1919., 262/1919., 361/1919.

¹⁹⁰ BFL, XVI.41. sz.n.1./1919; BFL, XVI.42. 309/1919.

¹⁹¹ BFL, XVI.42. 325/1919., 390/1919.

VII. A bukás után

A Peidl-kormány nem rendelte el a tanácsállam összeomlását követően a munkástanácsok feloszlását, azonban a román megszállással ez nem sokáig váratott magára. A visszatérő közigazgatás és karhatalom nekilátott összefogdosni a proletárdiktatúra prominenseit, Csepelen például az egész direktóriumot letartóztatták.¹⁹² A visszatérő kispesti főjegyző, Brandtner Pál a kommunista rendszer helyi büntetteit kemény beszédben ostromozta, amely után a képviselő-testület vizsgálóbizottságot állított fel a pénzügyek rendbetételére és a köztisztviselők kommün alatti magatartásának ellenőrzésére.¹⁹³ Az állásából korábban felmentett iskolaigazgató, Reöthy Vladimir szintén nem fukarkodott a jelzőkkel, amikor az iskola számadását kellett elkészítenie.¹⁹⁴ (Alighanem eddigre szívesen elfeledkezett arról, hogy amikor állásából felmentették, esdeklő levelet írt a munkástanácsnak, egyebek között azzal érvelve saját megbízhatóságáról, hogy szavazott az egypárti választásokon és aktív bizalmiférfi.)¹⁹⁵

Az el nem bocsátott és helyükön maradt jegyzők és orvosok karrierje egyébként többnyire túlélte a proletárdiktatúrát.¹⁹⁶ Természetesen volt közöttük, aki túlságosan kompromittálta magát, mint például Horváth István aljegyző, aki végigkísérte Chlepkót üstököszerű karrierje állomáshelyein, és akiről a kommün ideje alatt méltatás jelent meg a vörösörség lapjában. Horváthot azzal is vádolták, hogy részt vett a község virilisei elleni akciókban.¹⁹⁷ Végül hat állandó és négy ideiglenes alkalmazottól vált meg a község, ám a többiek – a „kommün erőszakos uralom” egyik vezetőjeként emlegetett Gergelyt is beleértve – együtt sem részesültek olyan szidalomáradatban, mint Horváth, akit a helyi kereszténypárti lap titkos kommunistaként és mindenre kapható opportunistá gazemberként ábrázolt.¹⁹⁸ Érdekes kontraszt, hogy a rendelkezésre álló adatok szerint Horváth Istvánt végül nem sikerült jogerősen elítélni, mi több, izgatási ügyeiben vádat sem emeltek ellene.¹⁹⁹ Személyes haragosság is terhelte közben a kommunistagyanús elemek után kutató adminisztrációt: Beniczky és Podmaniczky kölcsönösen feljelentették egymást. A kommün alatti szerepvállalásukért büntetést nem kaptak, ellenben ezen etikátlan viselkedésükért

¹⁹² BFL, XVI.41. 644/1919.

¹⁹³ Szabó, 1999: 84–87.

¹⁹⁴ Uo. 91–92.

¹⁹⁵ BFL, XVI.43. 8896/1919.

¹⁹⁶ *Budapesti Czim-és Lakásjegyzék* 28. d. n.: 1595.

¹⁹⁷ Csicsay–Göndics–Kende–Koltai–Lakatos, 1969: 419–420.

¹⁹⁸ BFL, VII. 18.d. 13/0503–1920. Horváth István büntetőpere; *Kispesti Hírlap* 1919. november 30., 1. Seprés a községházán.

¹⁹⁹ BFL, VII. 18.d. 13/0503–1920; Uo. 13/4918–1920. Mihályi Andor és társai büntetőpere.

mindkettejüket elmarasztalták.²⁰⁰

A megtorló perek a legkülönbözőbb jogcímenek indulhattak. Ritkábban politikai vád (izgatás, lázadás, lázítás) formáját öltötték, amelyeket konkrét, a kömmün alatti kijelentésekkel vagy tettekkel hoztak kapcsolatba. Gyakoribbak voltak a köztörvényes vádak, ilyenkor főképpen rekvirálás (lopás, rablás), államosítás (zsarolás), házkutatás (magánlaksértés) vagy letartóztatás (személyes szabadság megsértése) aktusaiért szándékoztak konkrétan kiszabni a büntetéseiket a különböző bíróságok. Visszatérő elem a vádiratokban, hogy tettüket a vádlottak – súlyosbító körülményként – közhivatali funkció színlelésével követték el. Ez az állítás abból fakad, hogy a berendezkedő ellenforradalmi rendszer a proletárdiktatúrát teljesen illegitimnek tekintette. A miatt pedig, hogy semmiféle korábbi felhatalmazással nem rendelkeztek közhivatalok betöltésére, így megteremtődött a jogi alap a forradalmak idején hivatalba lépett munkás-tisztségviselőkkel szembeni keményebb eljárásra. A tanácsállam bírósági rendszerével szembeni megtorlás igénye is erős volt: adott esetben egy, a forradalmi törvényszékhez benyújtott feljelentés is elégnek bizonyult a vádemeléshez. Egyéni és monstre perek egyaránt születtek, a legkülönbözőbb eredményekkel. A proletárdiktatúra járásbeli exponensei felett a Pestvidéki Királyi Törvényszék ítélkezett.

Chlepkó, Hikádé és Rákos országos pozíciókat töltöttek be, rájuk elsősorban nem kispesti szerepükért várt (volna) súlyos ítélet. Jakab Rudolfot tizenöt év fegyházbüntetésre ítélték, amiért Egerben agyonlövötte az egyik bebörtönzött ellenforradalmárt megszöktető Russó János sofőrt.²⁰¹ Domschitz állítólag másfél év raboskodás után sikerrel szökött meg és menekült Ausztriába.²⁰² Szaton Rezsőt személyi szabadság megsértéséért és sikkasztásért ítélték el tíz hónap börtönbüntetésre. Feltehetően ezt követően elhagyta az országot, későbbi munkásmozgalmi életrajzai ezt több év börtönné és szökéssé mosták össze.²⁰³

A proletárdiktatúra kispesti fenntartói és kiszolgálói fölött két olyan csoportos perben ítélkeztek, amely viszonylag nagy sajtóérdeklődésre is számot tartott. Az első az ún. tanítóper volt, amelyben Öcsi Gyula és két helyi tanító kényszerült a vádlottak padjára. A vád szerint ők hárman a kispesti tanítóknak a polgári osztály ellen uszító, a bolsevizmust propagáló beszédekkel mondtak, amikor pedig a hallgatóság –érdektelensége jeleként – távozni akart, Öcsi bezárta őket a terembe. A pestvidéki törvényszék végül Végh Antal

²⁰⁰ Csicsay–Göndics–Kende–Koltai–Lakatos, 1969: 427–431.

²⁰¹ Váry, 1993: 59.

²⁰² Tizenhárom szocialista nyomdász ötvenéves jubileuma 8. A cikk ugyanakkor megkérdőjelezhető, mert tárgyi tévedést tartalmaz pl. Domschitz betöltött pozíciójával kapcsolatban is.

²⁰³ PML, XV.21a/1. 1920–B.4190. Szaton Rezső büntetőpere. Szaton Kádár-kori életrajzainak jellegzetes példája: *Petőfi Népe* 1978, 3. Agitátor, forradalmár harcos. 90 éve született Szaton Rezső.

polgári iskolai tanárt 8 hónap börtönre ítélte izgatásért, Öcsit pedig 6 hónapra negyven rendbeli személyes szabadság megsértéséért. Harmadik társukat végül felmentették.²⁰⁴ A másik a kispesti direktórium és forradalmi törvényszék monstre bűnpere volt, 77 vádlottal. Nemcsak helyi tanácsvezetők és bírák vártak ítéletükre, hanem azon feljelentők is, akiknek a panasza alapján a laikus bíróság szabadságvesztésre ítelt embereket.²⁰⁵ Végül tizennyolc vádlottat ítéltek szabadságvesztésre, Klementire 1 év 7 hónap fogházbüntetést mértek, a legsúlyosabb pedig Kajári 8 év fegyházbüntetésre szóló ítélete volt.²⁰⁶ Kajárit két másik perben is elítélték, összesen tízéves büntetését azonban nem töltötte le, fogolycserével – Jakabhoz hasonlóan – a Szovjetunióba került.²⁰⁷

Gergely János lopás és zsarolás büntette miatt 8 hónap börtönbüntetést kapott, s egy másik perben újabb 10 hónapra ítélték izgatásért.²⁰⁸ Felmentették viszont őt és minden társát az egyik legérdekesebb bűnperben: a hadseregnek meghatározott áron sorozott lovakért nem kellett zsarolás miatt felelniük, a bíróság ugyanis bizonyítottan látta az intézkedés honvédelmi célját.²⁰⁹ Született viszont még elmarasztaló ítélet rekvirálással kapcsolatban, illetve izgatásért is.²¹⁰ Pestszentlőrincen Wallner Ferenc direktórium tagot zsarolásért ítélték el.²¹¹ A soroksári direktórium perében hat vádlottat ítéltek börtönre, a legsúlyosabb a kispesti perben is elítélt Ott Sebő 3 évi fegyházbüntetésről szóló ítélete volt.²¹²

Erzsébetfalván is számos elmarasztaló ítéletre került sor. A legnagyobb ismert kimenetelű perben 17 ember ellen emeltek vádat, s kilencüket ítélték el magánlaksértés, lopás, illetve zsarolás különböző formáinak elkövetése miatt. Börtönbe kerültek a helyi lakásbizottság tagjai, a kommunizált mozik biztosa, az élelmiszer-rekvirálások elrendelői és lefolytatói, illetve utóbbi esetben egy házbizalmi is, amiért feljelentést tett. A büntetések két

²⁰⁴ PML, XV.21a/1. 1919–B.5899. Öcsi Gyula és társai büntetőpere; *Az Est* 1920. január 16., 6. Végh legsúlyosabbnak tartott mondatai a következők voltak: „*A burzsua pénzzel mindent hatalmába kerített [...] felépítik a nagy házakat de abban a szegény ember nem lakhatik, ha szép épületeket látunk, nem jut eszünkbe, mennyi proletár verejték tapad abhoz. A burzsua olyan, mint egy festmény, messziről szépeknek látszik, de közelről nézve látjuk a durva vásznat*”. PML, XV.21a/1. 1919–B. 5899. fol. 5r.

²⁰⁵ *8 Órai Újság* 1921. szeptember 10., 4.

²⁰⁶ *Az Újság* 1921. október 2., 10.

²⁰⁷ BFL, VII.101.c. 5675/1921.

²⁰⁸ BFL, VII.101.d. 5974/1921.

²⁰⁹ A bíróság pontos indoklása is figyelemreméltó: „*Köztudomású, hogy az u.n. tanácskormány a szóban forgó időben fegyveres harcra volt vevő az olákokkal, mint a csebekkel szemben s hogy ezen harcokban eszköze a vörös hadsereg volt. [...] nyilvánvaló, hogy a lovakra nem ellenforradalom leverése céljából volt szükség*”. PML, XV.21a/1. 1921–B.4167. Gergely János és társai büntetőpere.

²¹⁰ PML, XV.21a/1. 1920–B.11712. Schuman Antal és társai büntetőpere; Uo. 1920–B. 7361. Lissauer Henrik büntetőpere.

²¹¹ PML, XV.21a/1. 1920–B. 10279. Zemkó Ferenc és társa büntetőpere. A tényállás szerint Wallner egy vendéglőst, akin kocsisai „visszamenőleges járandóságként” 1600 koronát követeltek, többször is forradalmi törvényszékkal fenyegetett meg, egészen addig, amíg a nő ki nem fizette az összeget. A szintén direktórium tag Zemkót ebben az ügyben felmentették, de más perekben őt is letöltendő börtönbüntetésre ítélték.

²¹² *Magyarország* 1921. november 15., 6.

hónap fogház, illetve három és fél év fegyház között szóródtak.²¹³ Bihari Sándor, a kevés nem munkás háttérű helyi vezető egyike két év börtönt kapott, s egy másik büntetőügyben – tűzifa rekviráltatásáért – újabb hat hónapot.²¹⁴ Születtek elmarasztaló ítéletek a „polgári osztály” vagy a „tulajdonjog” elleni izgatásért is.²¹⁵

A fenti büntetések legtöbbször három hónaptól két évig terjedő szabadságvesztésre szóltak. Jóval súlyosabb ítéleteket hoztak a csepeli forradalmi törvényszék ügyében, aminek oka az volt, hogy a Ráckevére statáriális ítélezésre kiszálló testület három helyi lakost, mint ellenforradalmárokat, kivégeztetett. Az ügynek tizenöt vádlottja volt, a csepeliek mellett a ráckevei direktórium tagjai, valamint különböző politikai megbízottak és vöröskatonák. Végül a pestvidéki törvényszék halálra ítélte Kertész Mór elnököt, Szladek Rezső ráckevei szavazóbírárt és Zwick János vöröskatonát, mint ítélet-végrehajtót. Egy életfogytiglani szabadságvesztésről és három 15 éves fegyházbüntetésről is ítélet született, valamint további hét börtönbüntetésről szóló.²¹⁶ Noha Juhász Ferenc szavazóbíró az inkriminált alkalommal nem volt jelen Ráckevén, a korábban a bíróság tagjaként meghozott ítéleteiért őt is ötévi fegyházra ítélték.²¹⁷ Kertészék kivégzését a csepeli munkások rövid tiltakozó sztrájkjal fogadták.²¹⁸

A bírói eljárások mellett sor került rendőri felügyelet alá vonásokra,²¹⁹ illetve nagyszabású „feketelistázásra” a megbízhatatlannak tartott munkások esetében – utóbbi csak Csepelen 1116 embert érintett.²²⁰ Mindemellett megjelentek az informális, erőszakos politikai színezetű megtorlás – a fehérterror – különböző jelenségei is. Bödők Gergely grandiózus gyűjtése alapján 21 jogsértő cselekedetet jelentettek a járás területéről a különböző érdekvédelmi fórumokon.²²¹ Ezek közül visszatérő sérelmet jelentett a proletárinduló éneklésének, vagy Garami Ernő A megváltás felé című színdarabja eljátszásának tilalma. Az ilyen megnyilvánulásokra a soroksári, illetve a soroksárpéteri karhatalom letartóztatásokkal és verésekkel reagált.²²² Verések Kispesten, illetve Csepelen is

²¹³ PML, XV.21a/1. 1920–B. 12645. Finta István és társai büntetőpere. Tudomásunk van egy még nagyobb szabású, 28 fős helyi per előkészítéséről is, azonban annak csak vádiratát ismerjük. PML, XV.21a/1. 1920–B.2333. Erzsébetfalvai kommunisták pere.

²¹⁴ PML, XV.21a/1. 1920–B.4016. Bihari Sándor és társai büntetőpere.

²¹⁵ PML, XV.21a/1. 1920–B.5618. Kenderka János büntetőpere; 1920–B.5650. Szabó Béla és társai büntetőpere. Szabó perében ugyanakkor valószínűleg a szövetkezetekbe való belépésre agitálásnál súlyosabban nyomott a latban, hogy ingatlanok kommunizálásában is tevékeny része volt.

²¹⁶ PML, XV.21a/1. 1920–B.1479.

²¹⁷ BFL, VII.101.c. 4430/1920.

²¹⁸ Vigh, 1979: 192–193.

²¹⁹ Például Mihályi Andor esetében. BFL, VII. 18.d. 13/4918–1920.

²²⁰ Gerelyes, 1982: 16.

²²¹ Bödök, 2018: 194–198. Ennek megoszlása: Csepelről 6, Erzsébetfalváról 4, Kispestről 4, Soroksárról 3, Soroksárpéteriből 4 esetet jelentettek.

²²² Uo. 326–335.

történtek. Nem is kellett bármit elkövetni ahhoz, hogy valaki célkeresztbe kerüljön: Kispesten például azért fogtak le és vertek meg egy katonát, mert állítólag vörösterrorista volt.²²³ Néha pedig egyszerűen a bosszúvágyat csomagolták antibolsevik érzületbe, Erzsébetfalván három karhatalmista azért vert meg és vetett fogságba egy egykori bizalmit, mert az megtagadta tőlük az élelmiszerjegyeket a kommün alatt.²²⁴

Sor került a lefogásnál és a verésnél erőszakosabb atrocitásokra is. 1920 májusában a Héjjas-különítmény tagjai kisebbségre pogromot rendeztek Soroksáron,²²⁵ az év elején pedig különítményesek a Mária Terézia-laktanyába hurcolták és megölték Cservenka Miklóst, a Weiss Manfréd-gyár korábbi főbizalmiját.²²⁶ Közelebbről ismeretlen körülmények között Kispestre is bejelentettek egy erőszakos halálesetet.²²⁷

²²³ Uo. 350–351. Valójában a sértett az 1. vörös ezrednél szolgált telefonistaként. Csepelen állítólag komoly méreteket öltött a letartóztatott kommunisták verése, különösen ami a direktóriumi tagokat illeti. Baksay, 1965b: 260.

²²⁴ Uo. 381.

²²⁵ Uo. 387–388.

²²⁶ Pásztor, 1985: 174–176.

²²⁷ Bödők, 2018: 428–429.

VIII. Összegzés

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a berendezkedő szovjet típusú diktatúra – noha munkáslakta területről volt szó – a kistérségi járásban sem érezte magát teljesen biztonságban. Túszejtés, paranoiába hajló fellépés a vörös őrség nem munkás tagjai ellen és nagyon erős ideológiai agitáció jellemezte a direktóriumokat.²²⁸ A pártkáderek között a térségben a volt szociáldemokraták tették ki a többséget, a jelentős KMP-tagok ugyanis azonnal vagy kisvártatva országos pozíciókba kerültek. A helyi közigazgatás vezetőinek többnyire nem volt maradásuk, csak néhányukat túrték meg rövid ideig. Kevésbé prominens köztisztviselők viszont a helyükön maradhattak, akkor is, ha nem voltak kommunisták, igaz, néhányan közülük valóban azonosultak a bolsevik rendszerbe vetett hittel. A közigazgatással ellentétben a szovjetkormány a gazdasági vezetést nem akarta a munkásokra és a földművesekre bízni, azonban a „szakértők” gárdájában is gyakran zajlott le személycsere és átszervezés.

A munkásság eleinte lelkesedett a Tanácsköztársaságért, a Vörös Hadseregbe is nagy számban álltak be, azonban a láz júniustól fogva érezhetően csökkenő tendenciát mutatott. A társadalom más csoportjai már kezdetben is sokkal kevésbé voltak átítatva a világforradalmi lelkesedéssel – noha saját érdekeik, adott esetben állásuk védelmében ezt készen álltak másképpen mutatni. Az ellátási problémák megoldatlansága csak növelte az elutasítottságot, a szakszervezetiek és a párttagok nyílt preferálása pedig nem segített ezen. Nem használt az sem, hogy a politikai lojalitás kinyilvánítására akkor is adni kellett Budapestnek élelmet, amikor nekik maguknak is alig volt.²²⁹ A főváros szervezetileg kevésbé befolyásolta a járás életét: delegátusai kevesen voltak, a kormányzótanács biztosa pedig többnyire nem tartózkodott hivatalában.

Komoly ellenforradalmi feszültségekre a járás területén nem találunk adatot, legfeljebb éhségtüntetések fordulhattak elő korlátozott számban. Mindenképpen kiemelendő az, hogy noha a járásbeli lakosság az országos átlagnál erősebben szimpatizált a proletárdiktatúrával, a „két terror” nem sújtotta ehhez mérten erőteljesen a térséget. Megfélemlítő intézkedésekre, melyeket néha fizikai erőszak vagy kényszerítés kísért, sor került, ám gyilkosságig ritkán jutottak el az indulatok.

Ami a mindennapokat illeti, a lakosság egyre inkább a túlélésre rendezkedett be: a betarthatatlan közellátási rendeletekre csempészés, rejtegetés és feketekereskedelem volt a

²²⁸ A pestszentlőrinci iskolákban például megszüntették a húsvéti, pünkösdi és karácsonyi iskolaszünetet, mint „kisebbségi ünnepeket”. BFL, XVI.41. 6/1919.

²²⁹ *Népszava* 1919. május 22., 10. Élelem Budapest népének.

válasz. Miközben pedig a helyiek kerítésléceket tüzeltek el és batyuzással jutottak a napi betevőhöz, a nómenklatúra náluk kétszer vagy akár többször annyi fizetésből élve irányította a térség életét. A kispesti direktórium még kilakoltatásokat is fontolgatott, szerencsére legalább ezekre nem került sor.²³⁰

Sokan azonban így is kárvallottjai lettek a proletárdiktatúra lakáskezelésének. Százas nagyságrendben történtek a nagyobb településeken rekvirálások, illetve beköltöztetések, amelyek a valóban katasztrofális lakhatási viszonyok miatt nem is voltak könnyen annullálhatók. Ezek a források a legértékesebbek, amikor hatalom és ember viszonyának elemzéséről van szó: az érveknek és a levelezés stílusának sokfélesége igazi mikrotörténeti kincssé teszi ezt az iratcorpust. Gyakorlati hasznuk is jelentős, hiszen a vidéki lakásrekvirálások története legnagyobb részben feltárára vár.

Összességében elmondható, hogy Kispest városa és járása rövid, viszonylag tömeges lelkesedés után egyre apatikusabban várta sorsa jobbra fordulását. „Még nem Budapest, már nem vidék” helyzete miatt a közellátás gondjai igen súlyosan érintették, ezt pedig a sokszor kapkodva, szakszerűtlenül működő helyi igazgatás nem tudta jobbá tenni. A megtorlás fogadtatásából azonban az látszik, a vezetők és a polgárság jogos bosszúvágyában a munkások egy része mégsem osztozott.

²³⁰ BFL, XVI.43. 8861/1919.

IX. Felhasznált források és irodalom

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

BFL, VII.101.c. A jogszolgáltatás területi szervei. Budapesti Királyi Országos Gyűjtőfogház iratai. Fegyenc-törzskönyvek.

BFL, VII.101.d. A jogszolgáltatás területi szervei. Budapesti Királyi Országos Gyűjtőfogház iratai. Rab-törzskönyvek.

BFL, VII.18.d. A jogszolgáltatás területi szervei. Budapesti Királyi Ügyészség (1946–Budapesti Államügyészség) iratai. Büntetőperrek iratai.

BFL, XVI.41. Tanácsköztársaság. Kispest járás Népbiztosának és Direktóriumának iratai.

BFL, XVI.42. Tanácsköztársaság. Kispesti Járás Birtokrendezési és Termelést Biztosító Bizottságának iratai.

BFL, XVI.43. Tanácsköztársaság. Kispest nagyközség Direktóriumának iratai.

Pest Megyei Levéltár (PML)

PML, XV.21a/1. Az MSZMB KB Párttörténeti Intézete Archívumától visszakapott iratok levéltári gyűjteménye (1919–1943).

Forráskiadványok

A lakóházak szocializálása, 1919.

A lakóházak szocializálása. A Forradalmi Kormányzótanácsnak a lakóházak köztulajdonába vételéről szóló 10. sz. rendeletének magyarázata. Budapest, Közoktatásügyi Népbiztosság. 1919.

Az 1910. évi népszámlálás, 1912.

Az 1910. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népes puszták, telepek szerint. In: *Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 42.* Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. 1912.

Az 1920. évi népszámlálás, 1923.

Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demografiai adatai községek és népes puszták, telepek szerint. In: *Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 69.* Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. 1923.

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 27. d. n. [dátum nélkül]

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 27. (1916). Budapest, Franklin-Társulat. d. n.

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 28. d. n.

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 28. (1922–1923). Budapest, Franklin-Társulat. d. n.

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 29. d. n.

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 29. (1928). Budapest, Franklin-Társulat. d. n.

Csicsay–Göndics–Kende–Koltai–Lakatos, 1969.

Csicsay Iván et al. (szerk): *Iratok Pest megye történetéhez 1918–1919.* (Pest megye múltjából 2.) Budapest, Pest Megyei Tanács. 1969.

Magyarország tiszti czim- és névtára 37., 1918.

Magyarország tiszti czim- és névtára 37. (1918). Budapest, Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. 1918.

Sajtóanyag

8 Órai Újság, 1921

[Cím nélkül] 1921. szeptember 10.

Az Est, 1920

[Cím nélkül] 1920. január 16.

Az Ujság, 1921

[Cím nélkül] 1921. október 2.

Kispesti Hírlap, 1919

Seprés a községházán. 1919. november 30.

A kispesti ellenforradalmi mozgalomról. 1919. november 30.

Központi Értesítő, 1920

[Cím nélkül] 1920. december 5.

Magyar Nemzet, 1970

Tóth, 1970.

Tóth Erzsébet: Leninváros kilencven napja. 1970. március 15.

Magyarország, 1921

[Cím nélkül] 1921. november 15.

Népszabadság, 1983

Vadász, 1983

Vadász Ferenc: Kispest munkáshőse. Chlepkó Edéről születésének 100. évfordulóján. 1983. június 4.

Népszava, 1917–1919

A bizalmiférfi-rendszert... 1917. október 4.

[Cím nélkül] 1919. január 3.

[Cím nélkül] 1919. január 15.

A szervezet és a párt egységének megbontói ellen. 1919. január 21.

A bolsevikiek kudarca Csepelen. 1919. február 12.

[Cím nélkül] 1919. február 16.

[Cím nélkül] 1919. március 27.

[Cím nélkül] 1919. április 12.

A lakásügy új rendje. 1919. április 16.

Május 1: a főlzabradulás ünnepe. 1919. április 17.

[Cím nélkül] 1919. április 29.

Május elseje a vidéken. 1919. május 4.

[Cím nélkül] 1919. május 6.

Kertészeti termelőszövetkezetek Budapest környékén. 1919. május 14.

[Cím nélkül] 1919. május 16.

[Cím nélkül] 1919. május 18.

Élelem Budapest népének. 1919. május 22.

[Cím nélkül] 1919. május 31.

[Cím nélkül] 1919. június 3.

[Cím nélkül] 1919. június 6.

[Cím nélkül] 1919. június 12.

[Cím nélkül] 1919. július 24.

[Cím nélkül] 1919. július 31.

Somló, 1919

Somló Dezső: A proletárlakások javítása. 1919. június 1.

Pesti Hírlap, 1924

[Cím nélkül] 1924. július 23.

Petőfi Népe, 1978

Agitátor, forradalmár harcos. 90 éve született Szaton Rezső. 1978. január 31.

Proletár, 1919

[Cím nélkül] 1919. január 4.

Szolnok Megyei Néplap, 1979

„S.L.”, 1979

„S. L.”: A forradalmár útibiztos. Finta Árpád (1891–1920.) 1979. június 24.

Tanácsköztársaság [Budapesti Közlöny], 1919

[Cím nélkül] 1919. április 3.

Világosság, 1946

Tizenhárom szocialista nyomdász ötvenéves jubileuma. 1946. augusztus 11.

Vörös Újság, 1919

- [Cím nélkül] 1919. április 1.
[Cím nélkül] 1919. április 3.
[Cím nélkül] 1919. április 7.
[Cím nélkül] 1919. április 13.
[Cím nélkül] 1919. április 16.
[Cím nélkül] 1919. április 23.
A májusi ünnep programja. 1919. április 30.
Rémhírterjesztésért tíz év fegyház. 1919. május 13.
A csepeli vörös ezrednél. 1919. május 16.
[Cím nélkül] 1919. május 17.
A kispesti építőmunkások hősi halottai. 1919. jún. 7.
Proletár-hős temetése Kiszpesten. 1919. júl. 1.
[Cím nélkül] 1919. július 15.
[Cím nélkül] 1919. július 17.

Szakirodalom

B. Müller, 2016.

B. Müller Tamás: *Vörösteror az Országgházban 1919*. Budapest, Országgyűlés Hivatala. 2016.

Baksay, 1965a

Baksay Zoltán: A csepeli proletariátus harca a kizsákmányolás ellen. In: Adamovits Jenő et al.: *Csepel története*. Budapest, Csepel Vas-és Fémművek Pártbizottsága. 1965. 175–256.

Baksay, 1965b

Baksay Zoltán: A csepeli munkások harca kenyérért és szabadságért a Horthy-fasizmus éveiben. In: Adamovits Jenő et al.: *Csepel története*. Budapest, Csepel Vas-és Fémművek Pártbizottsága. 1965. 257–338.

Borsos, 1990.

Borsos Endre: A magyar lakásügy a háború kezdetétől. *Esély* 1990/2. 58–74.

Bónis, 1959.

Bónis György: Adatok a Budapesti Forradalmi Törvényszék történetéhez. *Levéltári Közlemények* 1959/1. 293–312.

Bödők, 2018.

Bödők Gergely: *Vörös-és fehérterror Magyarországon (1919–1921)*. Doktori disszertáció. Eger, Esterházy Károly Egyetem Történettudományi Doktori Iskola. 2018.

Csizmadia, 1976.

Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1976.

Csunderlik, 2019.

Csunderlik Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet-és visszaemlékezés-irodalmában*. Budapest, Napvilág Kiadó. 2019.

Fábián, 1969.

Fábián István: Forradalmi törvényszékek Pest megyében a Magyar Tanácsköztársaság idején. *Levéltári Közlemények* 1969/1. 73–104.

Gerelyes, 1982.

Gerelyes Ede: *Budapest munkásmozgalma 1919–1945*. Budapest, Kossuth Kiadó. 1982.

Hajdu, 1958.

Hajdu Tibor: *Tanácsok Magyarországon 1918–1919-ben*. Budapest, Kossuth Kiadó. 1958.

Hatos, 2018.

Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa Kiadó. 2018.

Hegedüs, 1980.

Hegedüs Sándor: Szaton Rezső (1888–1957). *Párttörténeti Közlemények* 1980/2. 142–159.

Hikádé–Polák, 1968.

Hikádé Aladár–Polák Károly: Visszatekintések az 1918-as polgári demokratikus forradalomra és a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulására. *Párttörténeti Közlemények* 1968/4. 164–178.

Képes, 2013.

Képes György (szerk.): *Magyar alkotmány-és közigazgatás-történet a polgári korban. A hatalommegosztás államszervezete, 1848–1949. (ELTE Jogi Kari Jegyzetek 9.)* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 2013.

Király, 1970.

Király Attila: Kispest az 1918–1919-es forradalmakban. Molnár Géza (szerk.: *A 100 éves Kispest*. Budapest, XIX. ker. Tanács V.B. 1970. 63–109.

Kovacsics, 2000.

Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 15. Pest megye*. Budapest 2000.

Kovács, 1972.

Kovács Györgyné: Soroksár történetéből (1867–1944). In: Dr. Lakatos Ernő – Lukács Mátyás – Dr. Nagy Ernő – Sütő Anna (szerk.): *Pesterzsébet, Soroksár. Budapest XX. kerületének múltja és jelene*. Budapest, XX. kerületi Tanács. 1972. 83–123.

Környei, 1969.

Környei Attila: A csornai ellenforradalom és a győri vörösőrség Sopron megyei szereplése 1919-ben. In: Dávid Lajos (szerk.): *Arrabona – Múzeumi Közlemények 11.* Győr, Xántus János Múzeum. 1969. 287–317.

Oláh, 2010.

Oláh Gábor: Lak-hatóság. Az I. világháború hatása a budapesti lakáskérdésre. *Korall* 2010/2. 146–162.

Molnár, 2019.

Molnár Krisztián: *Egy szelet Csepel*. Budapest, Csepeli Városkép Kft. 2019.

Pándy, 1989.

Pándy Tamás: *Marxfalva. A világ első Marx Károlyról elnevezett települése*. Budapest, Hazafias Népfőnt XVIII. kerületi Helytörténeti és Honismereti Bizottsága. 1989.

Pásztor, 1985.

Pásztor Mihály: A fehérterror néhány jelensége. Pest megye 1919–1920. (*Pest Megyei Levéltári Füzetek 8.*) Budapest, Pest Megyei Levéltár. 1985.

Petrák, 1983.

Petrák Katalin: Chlepkó Ede. *Pártélet* 1983/6. 93–94.

Petri, 1969.

Petri Edit: A Kispesti Járás Birtokrendezési és Termelést Biztosító Bizottság és a Kispesti Járási Gazdasági Felügyelőség iratai. *Pest Megyei Levéltári Füzetek 2*. A Pest Megyei Levéltár tanácsköztársasági iratai. Budapest, k. n. 1969. 181–191.

Romsics, 1975.

Romsics Ignác: Az áprilisi tanácsválasztások Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében – az egzakt források tükrében. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából 1*. Kecskemét, k. n. 1975. 221–248.

Sallay, 1972.

Sallay Gézáné: *A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság Erzsébetfalván (1918–1919)*. Pesterzsébet, Soroksár. Budapest XX. kerületének múltja és jelene. Budapest, XX. kerületi Tanács. 1972. 197–213.

Sarlós, 1976.

Sarlós Béla: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1976.

Szabó, 1999.

Szabó Csaba (szerk.): *Dokumentumok Kispest történetéhez 1873–1950*. Budapest, Budapest Főváros Levéltára. 1999.

Váry, 1993.

Váry Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. Szeged, Szegedi Nyomda, 1993.

Vigh, 1979.

Vigh Károly: *Vörös Pest vármegye*. (Pest megye múltjából 4.) Budapest, Pest Megyei Levéltár, Pest Megyei Művelődési Központ és Könyvtár, TIT Pest megyei szervezete. 1979.

Vörös, 1956.

Vörös Károly: *A polgári kori magyar törvényhatósági közigazgatás*. Budapest, Levéltárak Országos Központja. 1956.